

Andres Tvauri

LOODE-VEENE PÄRITOLU SLAAVI KERAAMIKA EESTIS 11.–16. SAJANDIL

On käsitletud Eesti alal 11.–16. sajandil kasutatud nõrgalt põletatud, kedral vormitud loodevenepäraseid savinõusid. Eesti dateeritavatest leiukompleksidest saadud vastavat keraamikat on võrreldud samaaegse Pihkva ja Novgorodi keraamikaga. Pihkva keraamika rühmi aluseks võttes on süstematiseeritud Eestis levinud venepärane lihtkedrakeraamika. On vaadeldud loodevene tüüpi savinõude levikut ja levimisviise Eesti alal.

Andres Tvauri, Tartu Ülikooli arheoloogia kabinet, Lossi 3, Tartu 50090, Eesti; tvauri@ut.ee

Sissejuhatus

Keraamika on arheoloogias olulisemaid uurimisobjekte. See tuleneb asjaolust, et savinõude killud on alates keraamika kasutuselevõtust arheoloogilise leiumaterjali kõige arvukam ja domineerivam osa. Sellel on eelkõige kolm keraamika omadustest tingitud põhjust. Nimelt on keraamika kergesti purunev, seda pole võimalik parandada ega uuesti kasutada ning ta säilib maapinnas hästi. Arheoloogiateadusele on keraamika tähtis allikmaterjal ka seetõttu, et savinõude kuju ja dekoor varieerub ajalisel ja piirkondlikult palju. Keraamika rohkuse tõttu leiumaterjal on see sageli arheoloogilise kronoloogia aluseks.

Siinse uurimuse objekt on Eesti arheoloogilises materjalis kõige arvukamalt esinev leiuliik – potikedral valmistatud nõrgalt põletatud savinõud. Eestis on seda laadi keraamikat varem märgitud Dagmar Sellingu (1955) tähistusega A-tüüpi keraamika (Aus 1992). Praeguses kirjutises on samas tähenduses kasutatud väljendit *lihtkedrakeraamika*, lootuses, et see kinnistub eesti arheoloogia erialakeelde koos juba käibivate terminitega, nagu *kivikeraamika*, *punasavikeraamika*, *fajanss* ja *portselan*. Võrreldes muude potikedral valmistatud keraamikaliikidega on lihtkedrakeraamika valmistus lihtsam – nõud on põletatud lahtises tules ja põletustemperatuur on Eestis levinud teiste keraamikaliikide omast madalam (alla 950 °C). Lihtkedrakeraamilisi nõusid kaunistab vaid plastiline dekoor – glasuurimist esineb üksnes erandjuhtudel.

Lihtkedrakeraamika põhjalikum käsitus on vajalik, sest seni ei ole Eestis ilmunud ühtki uurimust siinse madala põletusastmega kedrakeraamika kohta. Üksikmuististe kontekstis ja koos muude keraamikaliikidega on seda teemat

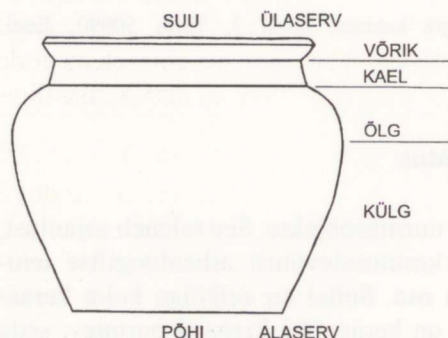
varem käsitletud vaid mõnel korral (Aus 1992; Ollermaa 1990; Selirand 1988; Tamm 1978; Trummal 1964; Tvauri 2000).

Siinkirjutaja on võtnud vaatlusele kedral valmistatud lihtkeraamika kõige arvukama alaliigi Eesti alal (välja arvatud Setumaa) – loodevenepärase lihtkedra-keraamika. On püütud täpsustada selle keraamikaliigi tüpoloogiat ja dateeringuid ning selgitada selle levimise lähtepiirkonda ja -põhjusti.

Potikedral valmistatud savinõude levik Loode-Vene aladele

Euroopa Vahemere-poolsesse rannikupiirkonda levis potikedral savinõude valmistamise oskus Lähis-Idast ja Egiptusest umbes III aastatuhande teisel poolel e.Kr. (Kaelas 1971, 13). Alpidest põhja pool tehti kedral vanimad savinõud Rooma provintside alal esimestel sajanditel p.Kr. Rooma impeeriumi vallutuste kaudu levis potikeder ka Inglismaale (Kaelas 1971, 20).

Slaavipärane kedrakeraamika kujunes välja idapoolse Kesk-Euroopa slaavi aladel, eelkõige praeguse Tšehhi territooriumil alates rooma rauaaajast. Varasel keskajal levis see kõikjale slaavlaste ja paljude nende naaber-rahvaste aladele. Seda keraamatüüpi iseloomustab kõige paremini kedral valmistatud pott (joon. 1), millel on profileeritud võriku- ja õlaosa ning mille suurim läbimõõt on nõu ülaosas. Slaavipärase kedrakeraamika iseloomulikuks kaunistamisviisiks on kedra pööreldes nõu välisküljele kammstambi või pulgaga veetud sirged või lainelised jooned ning täkked ja kammijäljed.

Joon. 1. Savinõu osad. Joonised Andres Tvauri.

Fig. 1. Parts of a clay vessel. Figures by Andres Tvauri.

Juba ammu on olnud selge, et Eesti alale on lihtkedrakeraamika levinud Loode-Venemaalt (Moora 1966, 127; Trummal 1960, 27–29; 1964, 94–95). Nii Novgorodis, Pihkvas, Vana-Laadogas kui ka Beloozeros tuli varane kedra-keraamika kasutusele 10. sajandi jooksul (Голубева 1973, 160; Седов & Белецкий 1991, 16–17; Смирнова 1956, 234). Ka Laadoga järve kagurannal elanud verplaste aladel levisid kedral valmistatud savinõud 10.–11. sajandil (Кочкуркина 1996, 304).

Potikedra kasutuselevõtt oli kõikjal samm savinõude masstootmise suunas. Sellega kaasnes elukutseliste pottseppade teke ning pottsepise muutumine naiste kodusest tööst meeste ametiks (Kaelas 1971, 20). Potikedra ilmumiseks olid tekkinud eeldused professionaalse käsitöö arenemiseks.

Pihkva ketrakeraamika rühmad

Tänu mitmetele teadustöödele (näiteks Белецкий 1979; 1983; Белецкий & Лесман 1982; Горюнова 1997; Смирнова 1956) on Loode-Vene alade kesk-aegne ketrakeraamika Venemaal kõige põhjalikumalt läbiuuritud keraamikaliike üldse (Розенфельдт 1997, 28).

Selgitades kedral vormitud noorema rauaaja lihtkeraamika algupära, tuleb alustada Pihkvast, mis oli Eesti alale lähim tolle aja Vene linn ja võimukeskus. Juba esmasel vaatlusel on ilmne, et Eesti lihtketrakeraamika sarnaneb kõige rohkem just Pihkva keraamikaga. Kuigi lihtketrakeraamiliste nõude profiilid, üldkuju ja dekoor on kõikjal Vana-Vene aladel sarnane, lisanduvad erinevused Eesti alalt leitud vastava keraamikaga Pihkvamaast kaugemal.

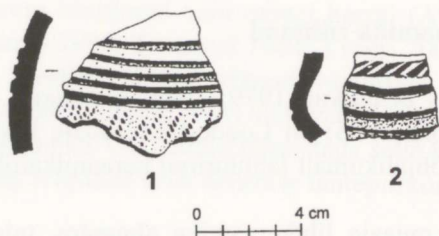
Juba 1970. aastatel töötas Sergei Beletski Pihkva leidude põhjal välja sealsete kedral valmistatud savinõude tüpoloogia (Белецкий 1979; 1983; Белецкий & Лесман 1982), mis on kasutusel tänaseni. Pihkva ketrakeraamilised nõud jagatakse kuude stiili või rühma. Lisaks on ka nõusid, mis esindavad ülemineku-vorme. Seda laadi rühmad ei tähista mitte üksikuid nõuvorme, vaid mingil ajavahemikul kasutusel olnud nõuvormide ning plastilise dekoori elementide komplekse. Järgnevas on Eestist leitud loodevenepärane lihtketrakeraamika liigitatud kirjeldatud Pihkva keraamika rühmade alusel.

Hiljem on koostatud Pihkva keraamika täpsem tüpoloogia 13.–17. sajandi kohta. Selles on potid servaprofiili järgi süstematiseeritud üheteistkümnesse tüüpi (Кильдюшевский 1986). Tüübid ja nende dateeringud vastavad põhimõtteliselt varasemale tüpoloogiale, kuid Beletski tüpoloogiaga võrreldes on mõned sagedasemad profiilikujud jagatud mitmeks tüübiks. Omaette tüüpidena on käsitletud ka neid servaprofiile, mis olid väga pikka aega, kuid vähesel hulgal kasutuses.

Eestist saadud loodevenepärase lihtketrakeraamika rühmad

Eel- ja primitiivketrakeraamika

Kõige varasemaks ketrakeraamika rühmaks Pihkvas on 9. sajandi lõpul ja 10. sajandil levinud keraamatüübid, mida vene uurijad nimetavad *eelketrakeraamikaks* ja *primitiivketrakeraamikaks* (Белецкий 1996, 27; Седов & Белецкий 1991, 16–17). Sellele vastavat keraamat levis ka mujal Loode-Vene alal (Горюнова 1982). Nõude tehniliselt teostuselt ja välimuselt paigutuvad need varasema käsitsi vormitud keraamika ja kedral vormitud nõude vahele. Tegu on rühmaga, millesse kuulub väga erinevaid anumaid. Enamasti on need kujult ja valmistusviisilt samaaegseid käsitsi valmistatud nõusid meenutavad potid ja kausid, mis võivad olla kaunistamata, dekoreeritud ainult joontega (Белецкий 1983, 53) või siis rikkalikult kaunistatud erinevate sirgete ja laineliste joonte, mõigaste, kammivajutuste ja täketega (Волочкова & Закурина 1996; Кильдюшевский 1996; Лабутина 1996). Sellised nõud on sageli valmistatud pöörleval

Joon. 2. Oletatavalt Loode-Vene päritolu primitiivkedrakeraamiliste nõude killud Tartu linnuselt. (TM 260/A15: 590, 1404/2.)

Fig. 2. Potsherds of presumably Northwest Russian origin, found from the hillfort of Tartu.

alusel, käsikedral, kuid nõude vormimisel ja kaunistamisel on kasutatud veel varasema käsitsi vormitud keraamika valmistamisele omaseid töövõtteid.

Eesti alal võib Pihkva primitiivkedrakeraamilistele savinõudele leida vaid üksikuid ebakindlaid vasteid Tartu linnuselt (joon. 2). Võimalik, et ka üks Kagu-Eestist Tilleoru Kantsimäelt leitud savinõukild (AI 4043: 1) pärineb sellisest anumast.

Imiteeritud kedrakeraamika

Siinkohal tuleb põgusalt käsitleda savinõusid, mis on küll käsitsi vormitud, kuid on seotud lihtkedrakeraamikaga. Nimelt on näiteks Saadjärve, Tartu, Rõuge ja Unipiha linnusasulate kohaliku kiilapinnalise käsitsi valmistatud keraamika hulgas nõusid, millel on imiteeritud kedrakeraamikale omast joon- ja laineornamenti (AI 5307: 3; TM 273/A16: 160, 456/1; АҮН 1992, tahv. XI: 5, 9).

Kedrakeraamikale iseloomulikku nõukuju ja dekoori esineb ka mujal Eesti viikingi- ja hilisrauaaja käsitsikeraamika hulgas. Näiteks Virumaal on kedrakeraamikat imiteeriva vormi ja servaprofiiliga käsitsikeraamikat (joon. 7: 4) leitud Pada laibamatustega kalmest, mis pärineb 12. sajandi teisest ja 13. sajandi esimesest poolest (Tamla 1990, 34). Lääne-Eesti mandriosas on kedrakeraamiliste nõude käsitsi vormitud imitatsioone (AM 23811/A 491: 779) saadud Linnamäe põletusmatustega kalmest, mis on dateeritud 12.–13. sajandisse (Mandel 1981, 407). Saaremaal on kedrakeraamika imitatsioone leitud 11.–12. sajandisse dateeritud Rahu kivi kalmest, Valjala 12.–13. sajandi linnuselt ja Tuiu 13.–14. sajandi rauasulatuskohalt (Peets 1988, 387–389).

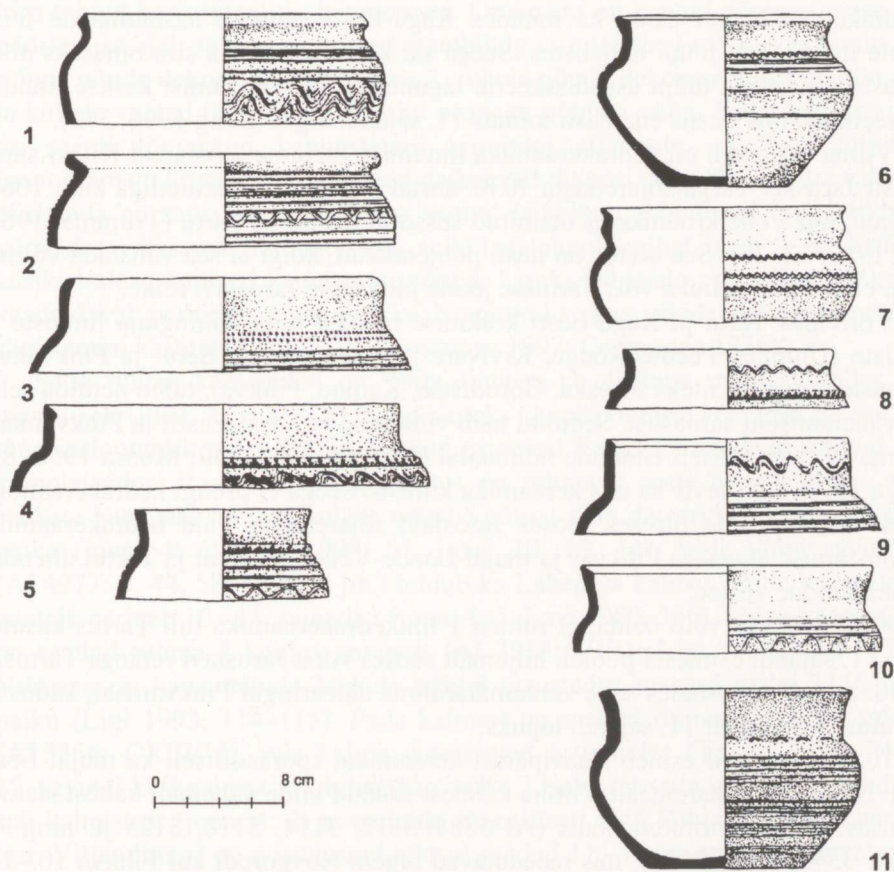
Eesti imiteeritud kedrakeraamika näol pole tegu mitte iseseisva keraamika tüübi või stiiliga, vaid mingite teatud kedrakeraamiliste nõude vormi ja dekoori matkimisega primitiivsemate võtetega. Nähtus on seotud üleminekuga käsitsi valmistatud keraamikalt kedrakeraamikale. Kuna kedrakeraamiliste nõude käsitsi vormitud imitatsioonid on veel koduses majapidamises valmistatud, on piirkondlikud eripärad suured.

Loodevenepärase lihtkedrakeraamika rühm 1

Esimeseks kindlasti päris kedrakeraamika rühmaks Pihkvas on rühm 1, mis dateeritakse 10. sajandi lõppu kuni 11. sajandisse (Седов & Белецкий 1991, 16–17; Харлашов 1994, 69). Selle rühma savipotid on sihvaka kujuga. Võrik on kas pikk ja vertikaalne või lühike ja keeratud veidi väljapoole, ülaserv on terav. Püstise võrikuga nõudel moodustub ülaserva liist. Nõu võrik läheb sujuvalt kaar-

dudes üle õlaosaks. Nõud on rikkalikult ja mitmekesiselt kaunistatud: esineb sügavaid horisontaaljooni ja kammitaolise stambiga veetud lainejoont, vajutusi ja tækkeid. Õla piirkonnas on sageli reljeefsed mõikad, millel võib olla kammitaolise stambi vajutusi või tækkeid. Ornament katab nõusid võrikust peaaegu põhjani. Pihkva 1 stiilile vastavaid savinõusid kasutati sellel ajal ka Novgorodis (vt. Горюнова 1997; Смирнова 1956, joon. 1, 2).

Vaadeldava rühma keraamikat kohtab Eestis vaid Tartu linnusel ja selle vahetus läheduses paiknevas muinasasula osas. Need leiud (joon. 3: 1–5) ei võimalda kahjuks täpselt dateerida sellise keraamika kasutusaega Tartus. Tartu Linnamuuseumi arheoloogiakogu inventariraamatu andmetel saadi vastavat keraamikat peamiselt linnuse vanematest kihtidest koos käsitsi valmistatud savinõude kildudega.

Joon. 3. Rühma 1 savinõud Eesti muististest. Rekonstruktsioonid. 1–3, 5, 7, 8 Tartu linnus; 4, 9, 10 Tartu asula; 6 Lahepera kalme; 11 Övi kalme.

(TM 260/A15: 1086; 166/A14: 324; 260/A15: 1299; 260/A15: 1253; 2030/A42: 1910; 260/A15: 1218; AI 2053: 34; TM 1556: 415; 166/A14: 454; 1990/A51: 2059/2; 2133/A55: 524; AI 3790: 14.)

Fig. 3. Pottery of type 1 from Estonian antiquities. Reconstructions. 1–3, 5, 7, 8 Tartu hillfort; 4, 9, 10 Tartu settlement site; 6 Lahepera grave; 11 Övi grave.

Lisaks Pihkva 1. rühma kuuluvale keraamikale on Tartu muinaskihist leitud ka püstise võrikuga savinõude katkendeid (joon. 3: 7–10), mis vastavad eelkõige Novgorodi 11. sajandi keraamikatüüpidele (vt. Горюнова 1997; Смирнова 1956). Selliseid nõusid on Tartus leitud nii linnuselt kui ka asula alalt (Postimaja kaevand, Ülikooli tänav 6a kaevand, Botaanikaiaia kaevand). Lisaks on sellist, ilmselt Novgorodi päritoluga keraamikat välja tulnud ka Põhja-Tartumaalt Peipsi-äärsest Lahepera kalmest (joon. 3: 6). Tartule kõige lähemal asuv seda laadi keraamika leid on saadud Õvi kalmest Emajõe põhjakaldalt. Püstise võrikuga savipott (joon. 3: 11) oli naisematuse juures, mis on dateeritud 11. sajandi algusse (Mägi-Lõugas 1995, 524–525).

Kuna 10. sajandi lõpuni kasutusel olnud Rõuge linnusel (Jaanits jt. 1982, 260) kedrakeraamika puudub, tuleb oletada, et see tollal veel Kagu-Eestis ei levinud. Kedrakeraamikat ei esine ka muudes Kagu-Eesti esimese aastatuhande teise poole linnusasula tüüpi muististes. Seega sai kedrakeraamika siin omaseks alles pärast linnusasula tüüpi asustusskeemi lagunemist ja asendumist keskse linnuse süsteemiga, mis Eestis enamasti toimus 11. sajandi algul (Lang 1996, 372).

Vilma Trummal on kedrakeraamika ilmumist Tartusse seostanud Kiievi suurvärsi Jaroslav Targa sõjaretkega 1030. aastal ja järgneva perioodiga kuni 1061. aastani, kui Vene kroonikates mainitud sossolid hävitasid Tartu (Trummal 1964, 90; 1980, 22–23). See oletus on hästi põhjendatud, kuigi ei saa välistada võimalust, et kedrakeraamika võis Tartusse jõuda juba enne Jaroslavi retke.

Võrreldes Tartu ja Kagu-Eesti keskmise rauaaja ning viikingiaja linnuste ja asulate (Unipiha, Peedu, Rõuge, Kivivare jt.) leiumaterjali Setu- ja Pihkvamaa linnuste omaga (näiteks Irboska, Gorodištše, Kamno, Pihkva), tuleb nentida selle äravahetamiseni sarnasust. Seetõttu näib võimalik, et Kagu-Eestit ja Pihkvamaad hõlmaval, tõenäoliselt tšuudide hõimualal (Künnap 1998, 249; Moora 1956, 89; Лайл 1971, 327) levis ka uus keraamika kiiresti. Seega ei pruugi kedrakeraamika tulek Tartusse olla otseses seoses Jaroslavi sõjaretkega, vaid kedrakeraamika valmistamise algusega Pihkvas ja mujal Loode-Venes. Pihkvat ja Tartut ühendas lisaks soodne veete.

Kokkuvõtteks võib öelda, et rühma 1 lihtkedrakeraamika tuli Tartus kasutusse 11. sajandi esimesel poolel, hiljemalt seoses vürst Jaroslavi retkega Tartusse 1030. aastal. Arvestades selle keraamikarühma dateeringut Pihkvamaal, kadus ta kasutuselt hiljemalt 11. sajandi lõpuks.

10.–11. sajandil esineb slaavipärast keraamikat sporaadiliselt ka mujal Eesti alal. Näiteks on Saaremaalt Viltina kalmest saadud kilde vähemalt kahest slaavipärasest kedral vormitud nõust (AI 3884: 3112, 3114, 3118, 3125 jt. ning AI 3884: 3548, 3553, 3555), mis meenutavad pigem Novgorodi kui Pihkva 10.–11. sajandi keraamikat. Seega hõlmab Eesti loodevenepärase kedrakeraamika rühm 1 nii Pihkva kui ka Novgorodi analoogidega nõuvorme.

Pole võimalik kindlalt öelda, kas Eestist leitud loodevenepärase kedrakeraamika 1. rühma killud pärinevad imporditud või kohapeal valmistatud nõudest. Kuna aga sellist keraamikat on Tartu muinaskihis hilisemate kedrakeraamika

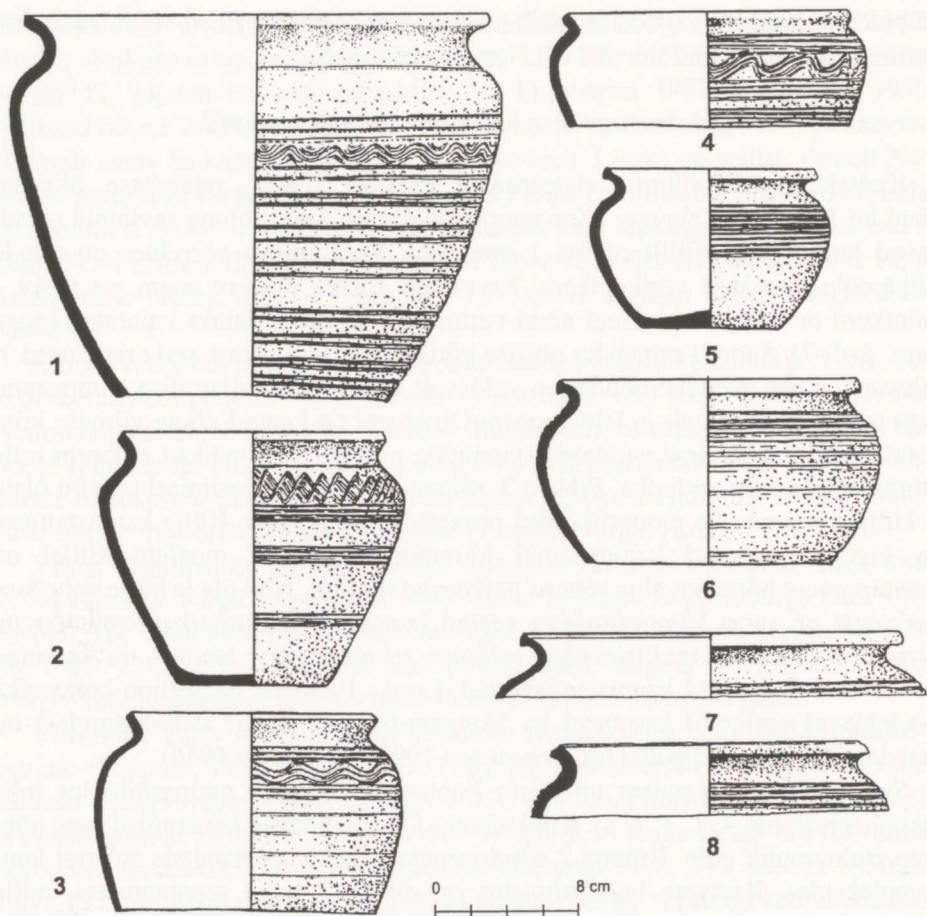
tüüpidega võrreldes väga vähe, näib tõenäolisem oletus, et Eesti vanimad kedral vormitud savinõud on Pihkvast või Novgorodist toodud.

Loodevenepärase lihtkedrakeraamika rühm 2

Kedrakeraamika rühm 2 dateeritakse Pihkvas 11.–12. sajandisse, üksikud nõud ka 13. sajandi algusse (Харлашов 1994, 69). Selle rühma savinõud sarnanevad kujult ja profiililt rühma 1 omadega. Varasemaga võrreldes on nõude väljapoole suunatud võrik pikem. Ka ei ole võriku ülaserv enam nii terav – mõnikord on võriku serv isegi nõud vormides sõrmedega laiaks vajutatud (nagu joon. 4: 5–7). Samuti esineb ka püstise võrikuga nõusid. Peamised erinevused 1. rühmast on ornamendis: nõudel on valdavalt kolme- või neljapiilise kammstambiga tehtud horisontaal- ja lainejooned. Ornament on kantud nõule viimase kiire pöörlemise ajal, savisse vajutatud stambijälg ja reljeefsed mõikad ei kuulu selle rühma nõude dekoori hulka. Pihkva 2. rühma nõude dekoreerimisel on nõu õlale ja küljele veetud tihe joonestik, tihti peaaegu põhjani välja. Külje kaunistamisel on sageli tõmmatud kammstampi kiiremini allapoole, mistõttu küljel on joonornament hõredam ning jooned paiknevad rühmiti. Nõu õla ja külje vahelisse piirkonda on sama kammstambiga veetud lainejoon. Muutused ornamendis on võrreldes varasema traditsiooniga eelkõige tehnoloogilist laadi – on kadunud käsikedrale tüüpilised kaunistamisvõtted. Lisaks Pihkvale on selline keraamika vaadeldaval perioodil kasutusel ka Novgorodis, kus nõude dekoreerimisel on sagedamini kasutatud pulka (vt. Горюнова 1997; Смирнова 1956).

Selle rühma keraamikat on Tartu linnuse ja all-linna muinaskihtides juba massiliselt (joon. 4: 1, 3, 7, 8). Kuid näiteks Otepää linnuse keraamikale see nõutüüp iseloomulik pole. Rühma 2 nõud esinevad Eestis ka haudade suletud leiukohtades. Raatvere laibakalmistus on rühma 2 potte sepamatustes, mille rohkete hauapanuste (sealhulgas mündi) põhjal võib dateerida 11. sajandi keskpaika (joon. 4: 6; Lavi 1999, 51, joon. 10, 13, 14). Seda tüüpi savinõusid (AI 4977: 3, 44, 58; 4978: 7 jm.) leidub ka Lahepera kalmes, mille leiumaterjali enamik pärineb 10.–11. sajandist (joon. 4: 5; Lavi 1980, 366). Jõuga kääpast nr. 7 on saadud rühma 2 kuuluv savipott (AI 3713: VII/1; Ligi 1993, tahv. VI: 2). Viimane on haua muude leidude põhjal otsustades maetud maha 1116. aasta paiku (Ligi 1993, 114–115). Pada kalmest on saadud rühma 2 kuuluv savinõu (AI 5366: CXIII/15), mis kalme dateeringut arvestades (Tamla 1990, 34) on 12. sajandi keskpaigast või hilisemast ajast. Lisaks on seda nõutüüpi leitud Siksali kalmistust (joon. 4: 2) ja mujaltki Kagu-Eesti ning Põhja-Tartumaa muististest. Viljandimaal on niisuguseid nõusid saadud 11.–13. sajandil kasutusel olnud Madi kalmest Viljandi lähedalt ning Kuude kalmest (joon. 4: 4). Üksikud selle keraamikarühma nõud on jõudnud isegi Saaremaale, nagu näitab tiheda joon- ja laineornamendiga kedrakeraamika kild Valjala linnuselt (AI 4300: 231).

Kuna 12. sajandi teisel poolel rajatud Lõhavere linnusel puudub rühma 2 keraamika täiesti, siis näib, et sellist keraamikat 12. sajandi teisel poolel enam ei kasutatud. Rühma 2 savinõud levisid Eesti alal peamiselt 11. sajandil ja 12. sajandi esimesel poolel.

Joon. 4. Rühma 2 savinõud Eesti muististest. Rekonstruktsioonid. 1, 7, 8 Tartu linnus; 2 Siksali kalmistu; 3 Tartu asula; 4 Kuude kalme; 5 Lahepera kalme; 6 Raatvere kalme.

(TM 260/A15: 629/635/639/681; AI 5101: 662; TM 2126/A51: 904/912, 1150/1; VM 30: 17; AI 1893: 17; AM 19987: 43/A447: 46; TM 260/A15: 844/1; 260/A15: 501.)

Fig. 4. Pottery of type 2 from Estonian antiquities. Reconstructions. 1, 7, 8 Tartu hillfort; 2 Siksali cemetery; 3 Tartu settlement site; 4 Kuude grave; 5 Lahepera grave; 6 Raatvere grave.

Loodevenepärase lihtkedrakeramika rühm 3

Kronoloogiliselt järgmiseks keraamikarühmaks Pihkvas on rühm 3, mis dateeritakse seal 11. sajandist kuni 14. sajandi alguseni, kuid eriti iseloomulik on see Pihkva 13. sajandi ja 14. sajandi alguse kihtidele (Харлашов 1994, 69).

Pihkva 3. rühma nõusid iseloomustab eelkõige võrik, mille ülaserv on painutatud sissepoole nõnda, et võriku sisepinnale moodustub rant või nõgus pind. Sissepoole pöörduva ülaservaga või tervenisti sissepoole nõgus võrik muutus 12.–13. sajandil nõrga põletusega savipottide puhul kõikjal Vana-Vene aladel

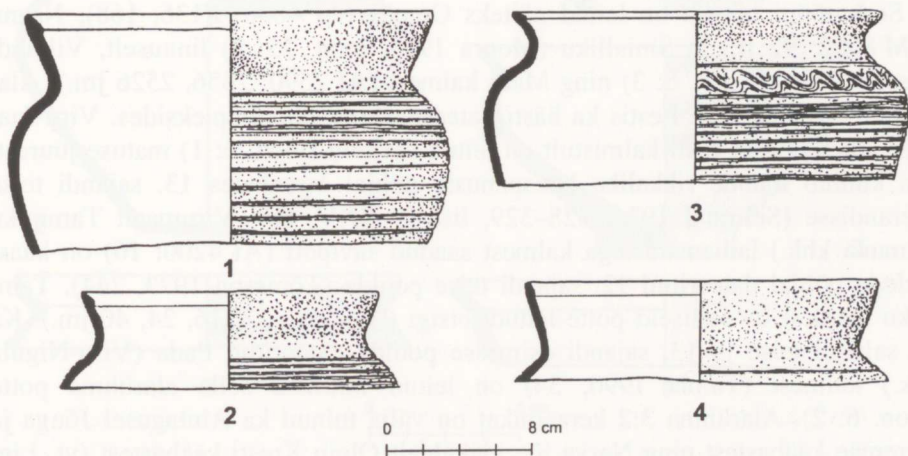
tavaliseks (vt. Зверуго 1975, 69; Розенфельдт 1997, tab. 20; Смирнова 1956, joon. 1, 2).

Kui varasemad kedrakeraamika tüübid olid rikkalikult kaunistatud, siis Pihkva 3. rühma keraamikal piirneb dekoor enamasti üksnes pulgaga veetud kitsa joontereaga nõu õla piirkonnas. Plastilise dekoori jätkuv vähenemine ja vaesumine ornamendimotiivide osas on alates 11. sajandi lõpust selgesti jälgitav Pihkva ja selle ümbruse savinõudel (Белецкий & Лесман 1982, 135). 13. sajandil leidub ka selle rühma dekoreerimata nõusid. Kõige varasemad Pihkva 3. rühma profiiliga nõud on Pihkva 2. rühma meenutavalt rikkalikult dekoreeritud. Tegemist on 2. ja 3. rühma üleminekuvormiga (Белецкий 1983).

Loodevenepärase lihtkedrakeraamika alarühm 3:1

Eestis levinud Pihkva 3. rühmale vastava kedrakeraamika hulgas eristab autor mõningaid vorme, mis on selle keraamikatüübi kasutusaja piires siinsete suletud leiukomplekside abil täpsemalt dateeritavad. Suuremaid erinevusi võib täheldada 12. sajandi ning 13. sajandi rühma 3 keraamika vahel.

Peale üldiste Pihkva 3. rühma tunnuste on varasema alarühma (3:1) keraamikale (joon. 5) omane sirge ja püstisem võrik, mis on siiski selgesti väljapoole kallutatud. Alarühma nõudel kaelaosa ei moodustu, õlg läheb sujuvalt üle võrikuks. Selline Pihkva 3. rühma keraamika vorm levis Pihkvas juba 11. sajandil, kuid peamiselt kasutati seda 12. sajandil ja 13. sajandi esimesel poolel (vt. Степанов & Яковлева 1994, 108, joon. 8).

Joon. 5. Alarühma 3:1 savinõud Eesti muististest. Rekonstruktsioonid. 1, 3 Tartu linnus; 2 Naanu linnus; 4 Viljandi Lossimäed.

(TM 260/A15: 1221; AI 4062: 89; TM 260/A15: 527, 528, 1110; VM 10742: 694.)

Fig. 5. Pottery of subtype 3:1 from Estonian antiquities. Reconstructions. 1, 3 Tartu hillfort; 2 Naanu hillfort; 4 Viljandi Castle Hills.

Alarühma 3:1 pottide kilde on leitud Eestis hoopis vähem kui rühma 2 kuuluvat keraamikat. Tartu linnuselt on leitud seda eelkõige muinaslinnuse pealmistes kihtides (joon. 5: 1; Trummal 1964, 48–49), kuid võrreldes rühma 2 keraamikaga väga vähesel hulgal. Tartu linnuselt on saadud ka vähemalt ühe 2. ja 3. rühma vahelisse üleminekuvormi kuuluva savipoti (joon. 5: 3) killud, mis Pihkva dateeringuid arvestades on pärit 11. sajandist. Ka Otepää linnuselt on leitud mõned killud alarühma 3:1 pottidest (AI 4036: II/891). Selliste savinõude kilde on päevavalgele tulnud ka näiteks Uderna asulakohalt Rõngu kihelkonnast (AI 5456: 223, 592 jt.) ning Rannu asulakohalt Võrtsjärve idakaldalt (TÜ 351). Rohkesti on selle tüübi nõude kilde Viljandi ordulinnusest 110–130 m lõuna pool avastatud, esemelise materjali põhjal puhtalt rauaaja lõppu kuuluva seni veel ebaselge olemusega muistise (Valk 2000) alal leitud kedrakeraamika hulgas (joon. 5: 4). Ka Viljandi lähedal paiknevalt hilisrauaaegselt Naanu linnuselt on leitud üksikuid alarühma 3:1 nõusid (joon. 5: 2). Rühma 3:1 keraamika levis muinasajal Kagu-Eestis ja praeguse Viljandi maakonna alal.

Eestis on alarühma 3:1 kedrakeraamikat seni leitud eranditult muinasaja lõpu leiukontekstis, mis vastab ka Pihkva kirjeldatava keraamika dateeringule. Alarühma 3:1 loodevenepärane lihtkeraamika pärineb Eestis 12. sajandi teisest pooldest ja 13. sajandi esimesest veerandist.

Loodevenepärase lihtkedrakeraamika alarühm 3:2

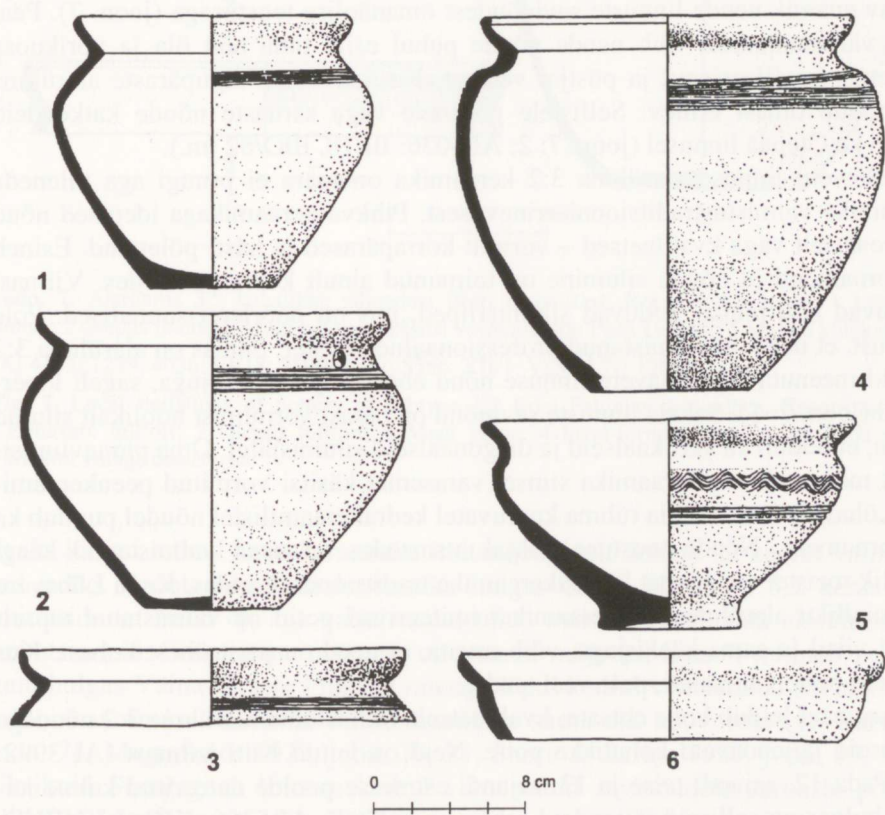
Enamik loodevenepärase lihtkedrakeraamika rühmast 3 moodustub omavahel väga sarnastest pottidest, mille võrik kaardub sissepoole nõnda, et võriku sisepind on nõgus (edaspidi alarühm 3:2; joon. 6: 1–4).

Seda tüüpi nõusid on leitud näiteks Otepää (AI 4036: I/136, 168), Naanu (VM 8682: 92 jt.) ja Sinialliku (Moora 1955, joon. 25: 2) linnuselt, Viljandi Lossimägedest (joon. 6: 3) ning Madi kalmest (AI 2590: 2356, 2526 jm.). Alarühma 3:2 nõusid on Eestis ka hästi dateeritavates leiukompleksides. Viru-Jaagupi kihelkonnast Küti kalmistult on leitud savinõu (joon. 6: 1) matuse juurest, mis kuulub muude rikkalike hauapanuste põhjal otsustades 13. sajandi teise veerandisse (Selirand 1974, 328–329, lisa 7, XXV, 6b). Virumaalt Tammiku (Simuna khk.) laibamatustega kalmest saadud savipott (AI 4200: 16) on kaasleidude põhjal dateeritud 12. sajandi teise poolde (Tõnisson 1973, 244). Tammiku kalmest on selliseid potte leitud teisigi (AI 4200: 13, 16, 24, 40 jm.). Ka 12. sajandi teise ja 13. sajandi esimesse poolde dateeritud Pada (Viru-Nigula khk.) kalmest (Tamla 1990, 34) on leitud mitmeid selle alarühma potte (joon. 6: 2). Alarühma 3:2 keraamikat on välja tulnud ka Alutagusel Jõuga ja Kuremäe kääbastest ning Narva jõe idakaldalt Olgin Kresti kääbastest (vt. Ligi 1993, tahv. VII: 2; VIII: 2, 4), mis pärinevad 12.–13. sajandist. Seni läänepoolseim seda tüüpi nõu kild on saadud juhuleiuna Tallinna lähedalt Maardust (AM 13749/A 347: 1–2).

Nagu näitavad arvukad leiud, jätkub alarühma 3:2 keraamika kasutamine Eestis ka keskajal. Keskaja kontekstis on Eestis kõige rohkem sellist keraamikat leitud 13. sajandi teise poolde kuuluvast Viljandi pottsepatöökojast ja Tartu Ülikooli

Botaanikaai vene kihist (Tvauri 2000). Tartu keskaja kihistustes on alarühma 3:2 savinõude killud tavalised. Näiteks linnuselt saadi neid oletatavalt keskaegsetest kihtidest (vt. Trummal 1964, 47). Ka Lossi tänav 3 hoone ala kaevamistel esile tulnud keraamika hulgas on rohkesti Botaanikaai vene kihi nõude vaseid (vt. Ollermaa 1990, 35–37; Trummal 1992, joon. 3: 16–20).

Kui võrrelda Viljandi pottsepaahjust ja Tartu Ülikooli Botaanikaaiast saadud 13. sajandi teise poole alarühma 3:2 potte näiteks Küti ja Pada vastavate leidudega, võib näha, et esimesena mainitud leiukohtade pottide võrik pole kumer, vaid serv on keeratud tugevalt sissepoole nõnda, et moodustub rant (joon. 6: 4). Seda võiks pidada 13. sajandi keskel ilmunud eripäraks. Nii Viljandi pottsepatöökoda kui ka Tartu Ülikooli Botaanikaai venepärane kiht ilmselt ei ulatu ajaliselt 14. sajandisse (Tvauri 2000). Alarühma 3:2 kuuluvaid lihtkedrakeraamiliisi nõusid on Eestis kasutatud 12. sajandi keskpaigast kuni 13. sajandi lõpuni.

Joon. 6. Alarühma 3:2 savinõud Eesti muististest. Rekonstruktsioonid. 1 Küti kalme; 2 Pada kalme; 3, 6 Viljandi Lossimäed; 4, 5 Viljandi pottsepaahi.

(AI 3992: 10; 5366: XLI, 10; VM 10742: 412; 10620: 935/1; 10620: 935/3; 10742: 855.)

Fig. 6. Pottery of subtype 3:2 from Estonian antiquities. Reconstructions. 1 Küti grave; 2 Pada grave; 3, 6 Viljandi Castle Hills; 4, 5 Viljandi potter's kiln.

Alarühma 3:2 liigitatavaid potte võib rohkesti leida Pihkvamaa linnuste (Pihkva, Irboska, Kamno, Storožinets, Voronatš, Ostrov jt.) 12.–13. sajandi kultuurkihtidest (Артемьев 1998; tab. 58, 59; Белецкий 1983; Попов 1987, joon. 55; 2: 1–7).

Kuna alarühma 3:2 muinasaegsed savinõud on alates Virumaalt kuni Viljandi- ja Pihkvamaani ühesugused, tuleb oletada, et need kõik on Pihkvamaalt toodud. 13. sajandi teisel poolel on Pihkvamaalt pärit meister või meistrid valmistanud neid vähemalt Viljandis, oletatavasti ka Tartus (Tvauri 2000).

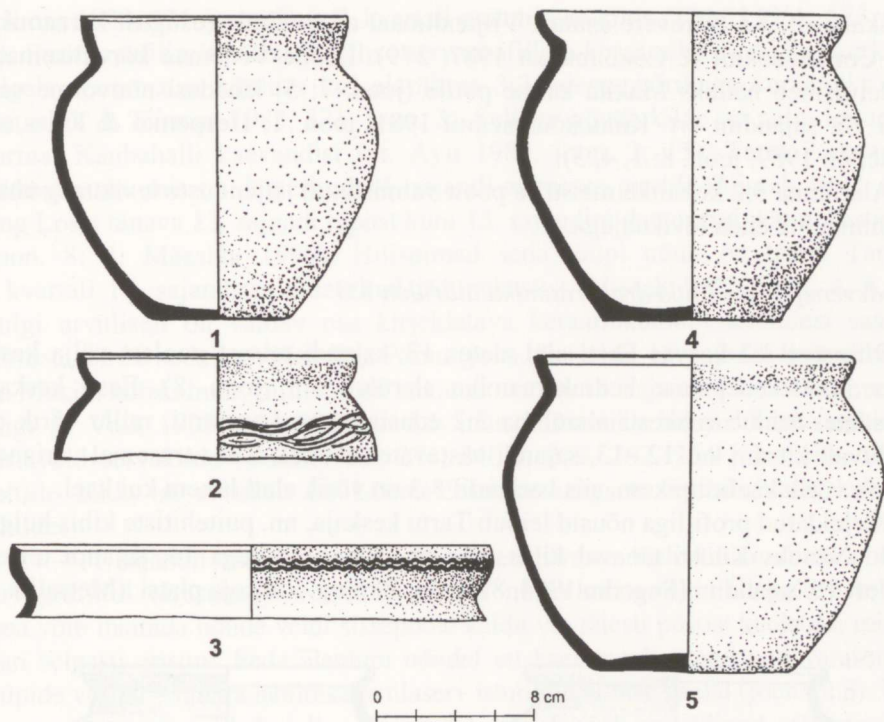
Alarühma 3:2 kohalike meistrite poolt valmistatud jäljendused Eestis

Kuigi Sakalas 12. sajandil ja 13. sajandi esimesel veerandil asustatud Lõhavere linnusel ning 12. sajandisse dateeritud Naanu ja Sinialliku linnusel esineb alarühma 3:2 keraamikat, mis vastab täpselt näiteks Tartu ja Pihkva omale, on valdav enamik nende linnuste savinõudest omanäolise teostusega (joon. 7). Peamise välistunnusena võib nende nõude puhul esile tuua nõu õla ja võrikuosa nõrgemat profileeringut ja püstjat võrikut. Ka dekoor on algupäraste alarühma 3:2 nõude omast erinev. Sellistele pottidele väga sarnaste nõude katkendeid leidub ka Otepää linnusel (joon. 7: 2; AI 4036: III/18, III/82 jm.).

Lõhavere linnuse alarühma 3:2 keraamika omapära ei pruugi aga tuleneda keraamika valmistustraditsiooni erinevusest. Pihkva keraamikaga identsed nõud on teostuselt väga kvaliteetsed – vormilt korrapärased ja hästi põletatud. Esineb joonornamenti ja nõude silumine on toimunud ainult kedra pööreldes. Viimast tõestavad nõu pinnal leiduvad silumisriiped, mis on pöörlemisuuinalised. Pole kahtlust, et need on valmistanud professionaalne meister. Samas on alarühma 3:2 nõusid meenutavad Lõhavere linnuse nõud ebakorrapärase kujuga, sageli lopergused (joon. 7: 1). Sakala linnuste savinõud on pärast vormimist hoolikalt silutud nõnda, et leidub ka vertikaalseid ja diagonaalseid silumisjälgi. Oma pinnaviimistluselt meenutab see keraamika siinset varasemat käsitsi vormitud peenkeraamikat. Lõhavere linnuse siia rühma kuuluvatel kedrakeraamilistel nõudel puudub ka joonornament. Nõude teostuse põhjal otsustades on need valmistanud keegi kohalik meister varasemat käsitsikeraamika traditsiooni järgides. Kuna Lõhavere ja Sinialliku alarühma 3:2 keraamikat imiteerivad potid on valmistatud täpselt samal viisil ja sama käekirjaga, võib arvata, et need on pärit ühest kohast. Kus selliseid potte valmistati, pole veel teada.

Virumaal leidub koos ehtsate, kvaliteetselt valmistatud alarühma 3:2 nõudega viimaseid jäljendavaid kohalikke potte. Neid on leitud Küti kalmest (AI 3992: 23). Pada 12. sajandi teise ja 13. sajandi esimesse poole dateeritud kalme leidude hulgas on selliseid jäljendeid rohkemgi (näiteks AI 5366: XI/1; LXVIII/1). Neid iseloomustab võriku nõrgem profileering, nõude kehvem põletus ning vertikaalsed ja diagonaalsed silumisriiped nõude pindadel. Üks Pada kalme alarühma 3:2 potte jäljendavatest nõudest on isegi käsitsi vormitud (joon. 7: 4).

Loode- ja Lääne-Eestis kedrakeraamikat rauaajal veel märkimisväärsel hulgal ei esinenud. Erandiks on Soontagana muinaslinnus Läänemaa kaguosas, kus

Joon. 7. Alarühma 3:2 kohalikke jäljendusi Eesti muististest. Rekonstruktsioonid. 1 Lõhavere linnus; 2 Otepää linnus; 3 Madi kalme; 4 käsitsi vormitud nõu Pada kalmest; 5 Makita külakalme.

(AI 4133: 1239; 4036: III/18; 2590: 2542; 5366: XII/1; VaM A37: 120.)

Fig. 7. Local imitations of pottery of subtype 3:2 from Estonian antiquities. Reconstructions. 1 Lõhavere hillfort; 2 Otepää hillfort; 3 Madi grave; 4 hand-formed vessel from Pada grave; 5 Makita village cemetery.

lisaks käsitsi tehtud kedrakeraamika imitatsioonidele leidub ka kedral valmistatud potte. Soontagana kedrakeraamika hulgas on ka alarühma 3:2 keraamika imitatsioone. Need on aga valmistanud teine meister kui Sakala alarühma 3:2 imitatsioonid. Soontagana pottsepp on saanud mõjutusi ilmselt mitmelt poolt – muu hulgas Väina-äärsete linnuste rauaaja lõpul kedral valmistatud savinõudest, mille seas on ka alarühma 3:2 keraamikale sarnaseid nõuvorme (vt. Latvijas, joon. 74; Mugurēvičs 1977, joon. 30, 31; Šnore & Zariņa 1980, joon. 89, 151). Üksikuid Soontagana linnuse kedral valmistatud savinõudele sarnaste pottide kilde on leitud ka muudest Läänemaa hilisrauaaja muististest, näiteks põletusmatusest Uue-Virtsus Hanila kihelkonnas (AM 13749/A 2616) ja Linnamäe kivi-kalmest (AM 23811/A 491: 851; 1181 jt.).

Vähesel hulgal ja kõrvalisemates kohtades tuleb alarühma 3:2 pottide kedral vormitud jäljendusi ette kohalike pottseppade teostuses veel vähemalt kuni 13. sajandi lõpuni. Arvatavasti kolme sellise poti tükid on leitud näiteks Makita

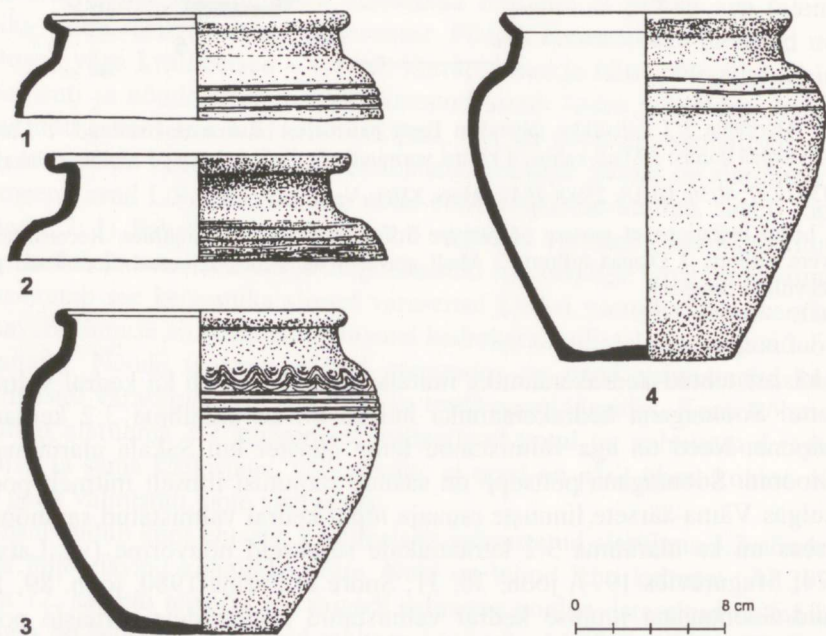
külakalmest. Ka Kärevere asulast Viljandimaal on saadud seesugust keraamikat (vt. Соколовский & Соколовски 1987, 379). Loode-Venemaa kõrvalisematel aladel esineb näiteks Makita kalme potile (joon. 7: 5) lähedasi nõuvorme veel kuni 16. sajandini (vt. Кильдюшевский 1981, joon. 1; Петренко & Кильдюшевский 1989, joon. 8: 1, 4, 5).

Alarühma 3:2 kohalike meistrite poolt valmistatud jäljenduste levikuaeg ühtib alarühma 3:2 enda levikuajaga.

Loodevenepärase lihtkedrakeraamika alarühm 3:3

Rühmast 3:2 kasvas Eesti alal alates 13. sajandi teisest poolest välja kesk-aegne loodevenepärase kedorakeraamika alarühm 3:3 (joon. 8). Eesti keskaja muististes leidub rohkesti alarühma 3:2 edasiarenenud varianti, mille võrik on tunduvalt kitsam kui 12.–13. sajandi vastavatel nõudel. Kui varasemal variandil 3:2 oli võrik kaelast pikem, siis variandil 3:3 on võrik alati lühem kui kael.

Kirjeldatud profiiliga nõusid leidub Tartu keskaja, nn. puitehitiste kihis hulgaliselt. Näiteks Kүүütri tänaval kihis, mis on dateeritud aega 14. sajandi teisest poolest 15. sajandini (Pogodin 1994, 87, joon. 2) ning Raekoja platsi (Metsallik &

Joon. 8. Alarühma 3:3 savinõud Eesti muististest. Rekonstruktsioonid. 1 Pärnu linn; 2, 4 Tartu linn; 3 Viljandi linn.

(PäM 14489/A2507: 300; TM 2032/A43: 1107; VM 10534: 42A; numbrita / unnumbered.)

Fig. 8. Pottery of subtype 3:3 from Estonian antiquities. Reconstructions. 1 Pärnu town layer; 2, 4 Tartu town layer; 3 Viljandi town layer.

Tiirmaa 1983, 321, joon. 3) ja 7. kvartali puitehitiste kihis (TM 2133/A: 523, 621 jt.). Stratigraafiliselt paikneb sellise servaprofiiliga keraamika Tartu kultuurkihis selgelt nooremates kihtides kui alarühma 3:2 laiema võrikuga keraamika (vt. Metsallik & Tiirmaa 1983, 321, joon. 3). Selliste nõude kilde on palju leitud ka Tartust Kaubahalli kaevandist (vt. Аун 1989, joon. 2: 13), Tartu 7. kvartali jäätmekastist, mis on dateeritud 14. sajandi esimesse poolde (Vissak 1992, 84), ning Lossi tänava 13. sajandi lõpust kuni 15. sajandini dateeritud jäätmekastidest (joon. 8: 4; Mäesalu 1990). Hiliseimad seda tüüpi nõud on teada Tartust 7. kvartali 15. sajandisse dateeritud jäätmekastist (Vissak 1992, joon. 4, 6, 7). Kuigi arvuliselt on valdav osa kirjeldatava keraamikatüübi leidudest saadud Tartust, esineb seda ka Viljandi ja Pärnu (joon. 8: 1) 14.–15. sajandi kultuurkihis. Ka Makita külakalmes, millesse on hakatud matma 13. sajandi viimasel veerandil (Ligi & Valk 1993, 194–195), leidub muu keraamika hulgas Tartu pottidele vastavaid servakilde (VaM/A 39: 234, 240/1, 259, 262, 264 jt.). Selle rühma pottide kilde on arvukalt ka Lõuna-Eesti keskaegsete asulakohtade kultuurkihtides.

14.–15. sajandil muutusid Eesti loodevenepäraste kedrakeraamiliste pottide servaprofiilid varasemaga võrreldes hoopis mitmekesisemaks. Ühendava tunnuseks võib mainida nõude veidi sissepoole kaldu või täiesti püstist kaelaosa, mis on alati selgesti eristuv. Seda alatüüpi nõudel on kael sageli asendanud varasemate tüüpide võriku – ümara läbilõikega ülaseriv istub sageli otse kaelal (joon. 8: 3). Ülaseriv on enamasti mõikakujuline. Vormidel, millel võrik on säilinud, võib see olla ka horisontaalselt väljapoole pööratud (joon. 8: 2). Sellise nõuprofiili muutuse näol ei ole tegu ainult kohapealse nähtusega. Nõudel, mille ümara läbilõikega serv paikneb kaelal (nagu joon. 8: 3), on otseseid eeskujusid Novgorodi 12.–15. sajandi keraamika (vt. Смирнова 1956, joon. 1, 2) ning Vana-Laadoga 13.–14. sajandi keraamika hulgas (vt. Рябинин 1985, joon. 5).

Lõuna-, Kesk- ja Ida-Eesti alal 13. sajandi teisest pooldest kuni 15. sajandi lõpuni levinud loodevenepärase lihtkedrakeraamika alarühm 3:3 on erinev Pihkvas 14.–16. sajandil kasutatud keraamikast. Eesti alale on iseloomulik mitmete rühmale 3 omaste profiilide kasutamine nende viimases arengufaasis ning mitmed samaaegsele Novgorodi keraamikale omased jooned. Praegu pole võimalik öelda, kas alarühma 3:3 keraamikat valmistati ka 16. sajandil – vähemalt seni pole saadud 16. sajandisse dateeritud selle keraamikarühma leide.

Loodevenepärase lihtkedrakeraamika rühm 4

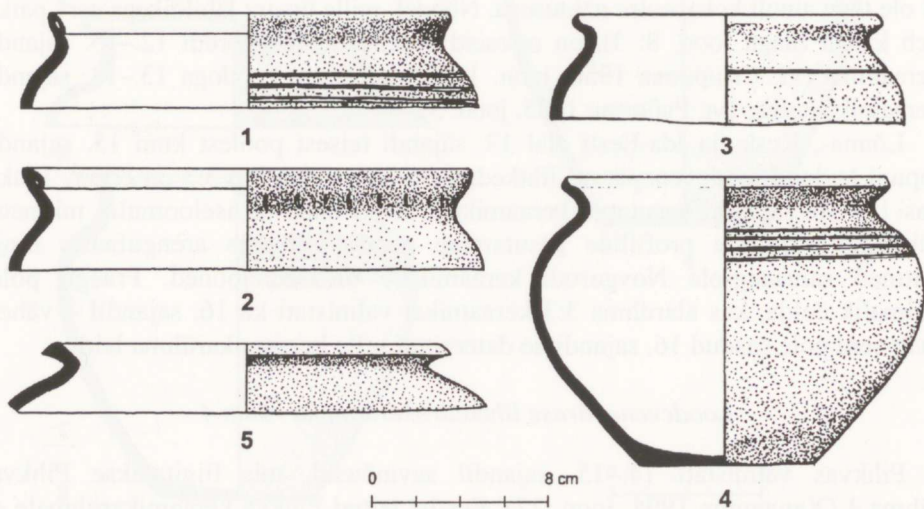
Pihkvas valmistati 14.–15. sajandil savinõusid, mis liigitatakse Pihkva rühma 4 (Харлашов 1994, joon. 27). Eestist leitud Pihkva keraamikarühmale 4 vastava keraamika hulgas on mitme erineva kujuga servaprofiile. Kõige rohkem on nõusid, mille serva treides on serv litsunud sõrmede vahel õhukeseks ning keeratud seejärel võriku siseküljele. Sageli on niimoodi vormitud serva ülaossa jäänud tühemik (joon. 9: 1, 2). Teist rühmale 4 tüüpilist servaprofiili iseloomustab pikk, peaaegu horisontaalselt väljapoole keeratud võrik (joon. 9: 5). Esineb ka lihtsa väljapoole keeratud sirge võrikuga potte, mille võriku ülaseriv on nõu

voolides sõrmede vahel teravaks surutud (joon. 9: 3, 4). Ühendav tunnus on 4. rühma pottide kaelaosa eristumatus.

Pihkva keraamikarühma 4 kuuluvaid savinõusid esineb keskaegse Vana-Liivimaa alal märgatavalt vähem kui alarühma 3:3 keraamikat. Seda leidub peamiselt Kagu-, Ida- ja Kesk-Eesti keskaegsete külade kultuurkihis. Seni kõige rohkem on seda tüüpi nõude kilde leitud Elva lähedalt Uderna asulakohalt (Ланг & Лиги 1990, joon. lk. 434 nr. 4–6; vrd. Королева & Харлашов 1994, joon. 11: 89–121). Mõned killud on saadud ka näiteks Külitse asulakohalt Nõo kihelkonnast (TÜ 13: 2), Kambja asulakohalt (joon. 9: 5) ning Mõrtsuka (TÜ 6: 6) ja Undmäe (TÜ 15: 3) asulakohalt Otepää kihelkonnast.

14.–15. sajandil ilmusid ka nõgusa või sissepoole pööratud võrikuga potid, mille õlg läheb sujuvalt või otse üle võrikuks. Sellisesse potti (AI 5006) oli peidetud näiteks Olustvere II aare, mis on maetud pärast aastat 1369 (Nemirowitsch-Dantschenko 1982, 182; Соколовский 1979). Samasuguseid savipotte on leitud ka Tartu 7. kvartali 15. sajandisse dateeritud jäätmekastidest (Vissak 1992, joon. 3–5, 8, 9, 12). Niisuguseid nõusid kasutati keskajal Virumaa külates (vt. Lang 1997, joon. 2).

Erinevalt Vana-Liivimaa alast jõudis rühma 4 keraamika (nagu ka teised Pihkva keraamikarühmad) keskajal Venesse kuulunud Setumaale, kus seda esineb arvukalt asulakohtade kultuurkihis. Niisugusesse nõusse (joon. 9: 4) oli peidetud näiteks pärast 1367. aastat (Nemirowitsch-Dantschenko 1982, 197) maapõue jäänud Rootova mündiaare.

Joon. 9. Rühma 4 savinõud Eesti muististest. Rekonstruktsioonid. 1, 2 Uderna asulakoht; 3 Viljandi linn; 4 Rootova mündiaarde savinõu; 5 Kambja asulakoht.

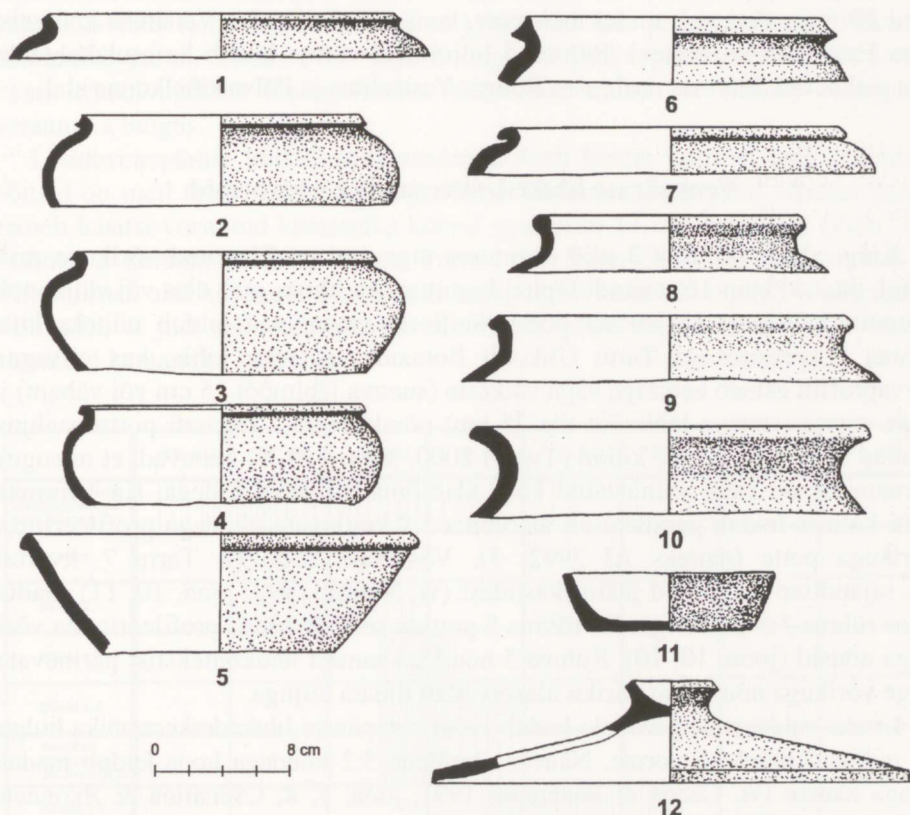
(AI 5456: 707; 11; VM 10534: 50; AI 5000: 34; TÜ 143: 1.)

Fig. 9. Pottery of type 4 from Estonian antiquities. Reconstructions. 1, 2 Uderna settlement site; 3 Viljandi town layer; 4 Rootova coin hoard; 5 Kambja settlement site.

Eesti muististest saadud väheste selle lihtkedrakeraamika rühma nõude leiukontekst sobib sellise keraamika dateeringuga Pihkvas. Rühma 4 savinõud pärinevad 14. ja 15. sajandist.

Loodevenepärase lihtkedrakeraamika rühm 5

Pihkvas 16.–18. sajandisse dateeritava rühma 5 (Харлашов 1994, 69) nõusid võib Eesti linnade, asulate ja linnuste kultuurkihist leida massiliselt (joon. 10: 1–7). Viimane asjaolu on tingitud vene sõjaväe, elanikkonna ja käsitöölise jõudmisest Liivimaale Liivi sõja ajal, aastatel 1558–1582. Eriti palju on vene päritoluga kedral valmistatud lihtkeraamikat neis linnustes ja linnades, mis olid Liivi sõja aastail vene vägede valduses.

Joon. 10. Rühma 5 savinõud Eesti muististest. Rekonstruktsioonid. 1, 7, 10–12 Viljandi linn; 2, 4 Tartu linn; 3 Põltsamaa linnus; 5, 9 Rakvere linnus; 6 Lihula linnus; 8 Rakvere linnuse kõrvalt.

(VM 10534: 64; TM 2032/A43: 302; TÕ 714: 377/1; TM 2147/A56: 69; RM 2258/A42: 9; AM 29554/A591: 27; VM 10534: 64; RM 5055: 235; 3666/A75: 2; VM 10534: 89; 86; 64/66.)

Fig. 10. Pottery of type 5 from Estonian antiquities. Reconstructions. 1, 7, 10–12 Viljandi town layer; 2, 4 Tartu town layer; 3 Põltsamaa castle; 5, 9 Rakvere castle; 6 Lihula castle; 8 beside Rakvere castle.

Selle rühma keraamikat iseloomustab kaelaosaga puudumine ning äärmiselt lühike väljapoole keeratud võrik, mis võib olla terava ülaservaga (joon. 10: 1–4) või sujuvalt allapoole, peaaegu vastu nõu õlga keeratud (joon. 10: 7). Nõud on alati dekoreerimata.

Lisaks Pihkva 5. rühmaga analoogsetele nõudele esineb Eesti alal samas leiukontekstis ka muid Moskva riigi alalt pärit nõuvorme (joon. 10: 6, 8, 9). Koos venepärase lihtkedrakeraamika rühmaga 5 levisid 16. sajandi teisel poolel Eesti ja Läti alale ka Venemaal valmistatud hallist savist rohelise glasuuriga nõud, eelkõige välipudelid, kannud ja õlilambid ning valgest savist madala põletusega savipotid.

Praeguse uurimisseisu juures on veel vara öelda, kas ja mil määral rühma 5 kuuluvat venepärasest lihtkedrakeraamikast kasutati Eesti alal enne ja pärast Liivi sõda ning 17. sajandil. Setumaa asulakohtades esineb aga pihkvpärasest keraamikast kuni 19. sajandini, mis on ka mõistetav, kuna see ala kuulus Venemaa koosseisu kuni Eesti iseseisvumiseni. Rühma 5 hilisemaid vorme leidub ka asulakohtades, mis paiknevad Setumaa naabruses Rõuge, Vastseliina ja Põlva kihelkonna alal.

Venepärase lihtkedrakeraamika nõuvormid

Kuigi alates rühmast 3 olid enamuses tugevasti profileeritud võrikuga savipotid, püsisid kuni 16. sajandi lõpuni kasutusel ka lihtsa, otse üles või väljapoole keeratud võrikuga kaelaosata potid. Selliseid savinõusid leidub näiteks koos rühma 3 keraamikaga Tartu Ülikooli Botaanikaiaia vene kihis, kus niisugust servaprofiili esineb eelkõige väga väikeste (suuava läbimõõt 15 cm või vähem) ja väga suurte (suuava läbimõõt üle 25 cm) nõude puhul. Viljandi pottsepaahjust saadud seda laadi nõude killud (Tvauri 2000, joon. 1: 3, 5) näitavad, et niisugust keraamikast on isegi valmistatud koos alarühma 3:2 savinõudega. Ka Virumaal Kūti kalmes leidub paralleelselt alarühma 3:2 kuuluvate nõudega profileerimata võrikuga potte (näiteks AI 3992: 3). Vastavaid leide on Tartu 7. kvartali 15. sajandisse dateeritud jäätmekastidest (vt. Vissak 1992, joon. 10, 11) saadud koos rühma 3:3 pottidega. Ka rühma 5 pottide seas on lihtsa profileerimata võrikuga nõusid (joon. 10: 10). Rühma 5 nõudega samast leiukontekstist pärinevatel sirge võrikuga nõudel on võriku ülaserv alati ümara kujuga.

Lisaks valdavatele pottidele leidub loodevenepärase lihtkedrakeraamika hulgas ka mitmeid muid nõuvorme. Näiteks alarühma 3:2 nõudega koos leidub madala jalaga kausse (vt. Седов & Белецкий 1991, joon. 7, 8; Степанов & Яковлева 1994, joon. 8: 71). Selliseid kausse on ka näiteks Kamno ja Irboska linnuse 12.–14. sajandi keraamika hulgas (Белецкий 1977, joon. 4: 2; Tvauri 2000, joon. 8: 2) ning Lääne-Ukraina aladel Izjaslavi 12.–14. sajandi kihistustes (Розенфельдт 1997, tab. 19: 32). Eestis on seda tüüpi nõusid saadud Viljandis Lossimägedest (joon. 6: 6) ning 13. sajandi teise poole kuuluvast pottsepaahjust (joon. 6: 5) ja Tartu Ülikooli Botaanikaiaia vene kihist. Kuigi jalaga kausse pole Eestist koos venepärase lihtkedrakeraamika rühmade 1 ja 2 pottidega leitud, on see nõutüüp

juba hulga vanem. Lõuna-Vene aladel leidub täpselt kirjeldatavatele kaussidele vastavaid nõusid Tšernjahhovski kultuuri 4. ja 5. sajandisse dateeritud leidude seas (vt. Кропоткин 1973, joon. 3). Ka lääneslaavi hõimude keraamika hulgas on selline kauss olnud tavaline (vt. näiteks Müller jt. 1993, tahv. 120: 5, 7).

Rühma 3 ja 5 nõude seas on ka väikseid madalaid kausikesi (joon. 10: 11; Tvauri 2000, joon. 1: 8). Rühma 5 keraamika hulgas esineb sageli ka kõrvadega potte, kõhukaid kanne, suuri kausse (joon. 10: 5) ja nõukaasi (joon. 10: 12).

Tulemused ja arutelu

Eesti alale 11. sajandi esimesel poolel ilmunud lihtkedrakeraamika kuulub loode-vene keraamikatraditsiooni. Peaaegu kõik Pihkva keraamika välimuses ja valmistusviisis toimunud muutused on jälgitavad Ida- ja Lõuna-Eesti lihtkedrakeraamika puhul. Lisaks Pihkva päritoluga või pihkvapärasele nõudele leidub Eesti arheoloogilises materjalis ka nõuvorme, millel on vasteid Novgorodi keraamika hulgas.

Loodevenepärast lihtkedrakeraamikat kohtab Eestis piiratud alal. Rühma 1 nõusid on meil teada vaid Tartust ja Põhja-Tartumaalt, kus neid vähesel hulgal esineb käsitsi vormitud keraamika kõrval peamiselt 11. sajandi algul (joon. 11). Rühma 2 keraamika levis lisaks Tartule ka Kagu-Eesti, Põhja-Tartumaa ja Viljandimaa alal hiljemalt 11. sajandi keskpaigast kuni 12. sajandi keskpaigani. Võimalik, et just selle kedrakeraamika rühma nõud tõrjusid neil aladel käsitsi vormitud keraamika kõrvale.

	10. saj.	11. saj.	12. saj.	13. saj.	14. saj.	15. saj.	16. saj.	17. saj.
KÄSITSI VORMITUD KEDRAKERAAMIKA IMITATSIOONID								
RÜHM 1								
RÜHM 2								
RÜHM 3:1								
RÜHM 3:2								
RÜHM 3:2 KOHALIKUD JÄLJENDUSED								
RÜHM 3:3								
RÜHM 4								
RÜHM 5							? ?	

Joon. 11. Eesti ala loodevenepäraste keraamikarühmade dateeringud.

Fig. 11. Dates of Northwest Russian ware types in Estonia.

Tartu muinaskihis esineb Pihkva savinõudega äravahetamiseni sarnaseid rühma 2 savinõude kilde juba massiliselt, vähemal hulgal levisid sellised nõud ka mujal Eesti alal. Oletatavasti on see esimene kedrakeraamika rühm, mida Tartus ka kohapeal valmistada võidi. Eeldused savinõude tegemiseks olid siin head: praeguse Vallikraavi ja Ülikooli tänava ristmiku piirkonnas on rikkalik savileiuukoht, mis paljandub otse maapinnal (Jonuks & Tvauri 2000). Sellest savist on kohapeal keskajal valmistatud telliseid, nagu näitavad siit leitud savivõtuaugud, praaktellised ja tellisepõletusahi (Vissak 2000). Ka kõik Eesti etnograafilised keraamikavalmistuskohad on paiknenud otse savileiukohtade juures (Kriiska 1989, 9). Tartust ei ole saadud pihkvapärase kedrakeraamika halva kvaliteediga jäljendusi. Lisaks on keraamikavalmistuspaiade vahetus läheduses alati esinevaid tules porsunud nõude kilde rohkesti Tartu linnuse hilisrauaaja keraamika hulgas (TM 166/A14: 379; 260/A15: 88, 220, 990/1; 273/A16: 247 jm.). Porsunud muinasaegse kedrakeraamika kilde on esile tulnud ka Lossi tänava põhjakülje (TM 1983/A36: 1369, 1941, 1942 jt.) ning 7. kvartali kaevandist (TM 2039/A45: 2031, 2931, 2938, 3183 jm.). Kahjuks pole praeguste meetoditega võimalik teineteisest eristada keraamikapõletusel ja lihtsalt koldes või tulekahjus porsunud keraamikat. Venemaal on näiteks 12.–13. sajandi pottsepaahjusid leitud linnustelt (Монгайт 1955, 112–115; Никольская 1987, 91–92). Noorema rauaaja pottsepaahju jäänused on teada Kudrikos Naimiesčiai linnusel Leedus (Zabiela 1995, 140).

Oletus kedrakeraamika tootmisest Tartus rauaaja lõpul jääb siiski oletuseks senikaua, kuni siit pole leitud selleaegset pottsepaahju. Nimelt pole Tartu muinasaaja kedrakeraamikas võimalik välja tuua ühtki märgatavat erinevust Loode-Vene ala samaaegse keraamikaga. Pealegi ühendab Tartut Pihkvaga soodne veetee. Seetõttu tuleb arvesse võtta ka võimalust, et kõik Eesti alalt leitavad Pihkva ja Novgorodi keraamikaga identsed savinõud ongi seal toodud.

Kuna venepärane kvaliteetne lihtkedrakeraamika on kõikjal äravahetamiseni sarnane, peab valmistuskeskuste ja pottseppade arv olema väike. 20. sajandist on teada, et üks keskmine setu pottsepp valmistas muu töö kõrvalt kuni 8000 savinõu aastas, spetsialiseerunud käsitöölised aga rohkemgi (Niidu 1978, 98–99). Seega piisas Eestis hilisrauaajal ühe pottsepa või pottsepatöökoja kedral valmistatud pottidest väga suure tarbijaskonna jaoks.

Umbes 12. sajandi keskpaigas kasutusele tulnud rühma 3:1 keraamika levis vähesel hulgal Lõuna-Eesti muististes. Osaliselt samaaegse rühma 3:2 savinõud olid lisaks eelpool mainitud aladele kasutusel ka Virumaal. Alarühma 3:2 potte on Eesti alal palju jäljendatud ning selle keraamikarühma kohalikud imitatsioonid ongi algupäraste nõudega võrreldes arvulises ülekaalus. Rauaaja lõpu Eesti alal oli kedral valmistatud keraamika ilmselt veel staatusesemeks – välja arvatud Tartu asula, on selle kilde massiliselt leitud vaid linnustelt. Kedral valmistatud savinõusid esineb ka rikkalike panustega 11.–13. sajandi haudades.

Loodevenepäraseid lihtkeraamilisi savinõusid kohtab ohtralt Eesti keskaja arheoloogilises leiumaterjalis. Nagu näitab pottsepaahju leid Viljandist ja Tartu Ülikooli Botaanikaia kaevandi vanim kihistus, tegutsesid 13. sajandi teisel poo-

lel Tartus ja Viljandis tõenäoliselt Pihkvast pärit pottsepp või pottsepad (Tvauri 2000). Nõud, mida nad siin valmistasid, kuuluvad Pihkva keraamikarühma 3.

Lõuna- ja Kesk-Eesti 13. sajandi teise poole ning 14.–15. sajandi muististe savinõude hulgas on valdavas ülekaalus rühma 3:3 nõude katkendid. Lääne-Eestis on loodevene tüüpi keraamika keskaja leiukontekstis erandlik, märkimisväärsel hulgal on seda leitud vaid Pärnust. Tallinna 13.–14. sajandi lihtkeraamika esindab loodevenepärasest keraamikast erinevat traditsiooni – Tallinnas on valdav osa lihtkeraamikast tõstenäsata kolmjalg nõud ja suured kannud. Tallinna tolaegsete lihtkeraamiliste pottide kuju on käesolevas artiklis käsitletavate omast märgatavalt erinev ja see esindab läänepoolset kultuuritraditsiooni.

Seoses hansakaubanduse aktiveerumisega 14. sajandi teisel poolel hakkas ilmselt vähenema lihtkeraamiliste pottide osatähtsus linnade keraamika hulgas. Lõuna-, Ida- ja Kesk-Eesti küldes jätkub aga lihtkeraamiliste loodevenepäraste alarühma 3:3 ja rühma 4 nõude kasutamine ka 14.–15. sajandil.

Kuna Lääne-Euroopast imporditud kivikeraamika tuel kergesti lõhkeb (Jakó 1933, 4), ei võinud see korvata lihtkedrakeraamikat toiduvalmistusnõudena. Selles ülesandes hakkasid lihtkedrakeraamikat kõrvale tõrjuma hoopis metallnõud ning Vana-Liivimaal 15. sajandil üldisemalt levima hakanud pliiglasuuriga kaetud punasavist kolmjalg nõud ja -potid.

Keskajal kohtus Eesti alal kaks keraamikatraditsiooni. Serveerimisnõude hulgas olid ülekaalus Hansa kultuuriruumi kuuluvad kivi- ja punasavinõud, säilitus- ja keedunõude seas aga loodevenepärane lihtkedrakeraamika. Läänepoolsesse kultuuriruumi kuuluv keraamika domineeris linlaste ja kõrgemate sotsiaalsete kihtide majapidamises, samas kui loodevenepärast lihtkedrakeraamikat kasutasid enamasti talupojad ja lihtrahvas.

Venepärased madala põletusastmega savinõud ilmusid nii Tartu, Viljandi kui ka teiste Eesti linnade, külade ja linnuste kultuurkihtidesse taas massiliselt 16. sajandi teisel poolel, seoses Liivi sõja sündmustega. See keraamika kuulub Pihkva tüpoloogia järgi rühma 5.

Kedral vormitud venepäraseid lihtkeraamilisi nõusid kasutati Eesti alal vähemalt 600 aastat (11.–16. sajand). Selle aja jooksul on jälgitavad olulised muutused selle keraamikatraditsiooni sees. Peamine arengusuund ilmnes nõude vormi ja dekoori pidevas lihtsustumises. 11.–12. sajandi rikkalikult dekoreeritud nõudest jõuti 16. sajandiks täiesti kaunistamata nõudeni. Siinkohal mainitud arengule tuleb otsida põhjusi seda tüüpi savinõude praktilise ja sotsiaalse funktsiooni muutusest, mille käigus kedral valmistatud savinõudest said igapäevaesemed ning turule tulid ka muud savinõutüübid. Lihtkedrakeraamika püsis keskajal kasutusel eelkõige säilitus- ja keedunõudena. Seda näitab ka nõude kuju – vähemalt 99% leitud loodevenepärastest lihtkedrakeraamilistest nõudest on potid.

Kirjalike allikate teated pottseppadest keskaja Liivimaal peaaegu puuduvad. Sellist nähtust on täheldatud ka mujal. Näiteks Inglismaal, kus keraamika valmistuskohti on leitud ja uuritud rohkesti, on sellest tegevusalast väga vähe kirjalikke andmeid. See näitab, et pottsepaamet ei olnud keskaja Lääne-Euroopa ühiskonnas prestiižne (Clarke 1984, 148). Teiseks põhjuseks, miks savinõude

valmistamine ei kajastu kirjalikes allikates, võib olla asjaolu, et pottsepis oli tüüpiline maakäsitööharu (Clarke 1984, 149). Linnades võis see eksisteerida vaid varasel asustusperioodil, nagu näiteks Viljandis ja Tartus 13. sajandil (Tvauri 2000). Linnade kasvades pidi see siirduma mujale. Nimelt sõltub keraamika-valmistus savi ja küttepuude hõlpsast ja odavast saadavusest, lisaks on keraamika põletus väga tuleohtlik. Ka Inglismaal on vähe andmeid keraamika valmistamise kohta linnades. Keskaegsete pottsepaahjude jäänuseid pole ka Pihkvamaalt seni leitud. Seda on seletatud just pottsepatöökodade paiknemisega asustusest eemal (Артемьев 1998, 89). On ilmselt ka kolmas põhjus, miks kirjalikud allikad Eesti ala kesk- ja uusaegsest pottsepisest vaikivad. Otsustades arheoloogilises materjalis valdavas ülekaalus olevate venepäraste pottide põhjal, olid Vana-Liivimaa keraamikud ja oletatavasti ka savinõudega kaubitsejad enamasti pärit Loode-Vene aladelt. Nii oli see ka hilisemal ajal – näiteks peaaegu kõik teadaolevad Eestis 18. sajandil tegutsenud tellisepõletajad olid venelased (Linnus 1975, 92).

Hoolimata sellest, et siinses artiklis käsitletud keraamikatüüp on Loode-Vene alalt pärit, ei kandnud need savinõud otsest sõnumit nende kasutajate etnilise päritolu kohta. Kedrakeraamika näol oli tegu äärmiselt funktsionaalse mass-toodanguga, mis levis laialdasel alal üle etniliste, poliitiliste, usuliste ja kultuuriliste piiride. Keskaegse Liivimaa oludes viitas lihtkedrakeraamika pigem kasutajate sotsiaalselt ja varanduslikult madalamale positsioonile ühiskonnas. Eestis elas 10. sajandil alanud loodevenepärane lihtkeraamika valmistamise traditsioon edasi Setumaa pottseppade ja potisetude näol kuni 20. sajandini.

Kasutatud kirjandus

- Aus, T. 1992. Tallinna keskaegsed savinõud. – *Stilus*, 3, 5–49.
- Clarke, H. 1984. *The Archaeology of Medieval England*. London.
- Jaaniots, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnisson, E. 1982. Eesti esiajalugu. Tallinn.
- Jakó, G. 1933. Eesti savitöösurite käsiraamat. Praktikuile, õpilasile ja pottseppadele. Tallinn.
- Jonuks, T. & Tvauri, A. 2000. Aruanne arheoloogilisest järeelvalvest Tartus Vallikraavi tänaval 1999. aastal. Käsikiri Muinsuskaitseinspektsiooni arhiivis.
- Kaelas, L. 1971. Den långa vägen till Norden. – Göteborgs arkeologiska museum. Årstryck 1971. Göteborg, 7–21.
- Kriiska, A. 1989. Savinõude valmistamisest etnograafiliste materjalide alusel. Kursusetöö. Tartu. Käsikiri Tartu Ülikooli arheoloogia õppetoolis.
- Künnap, A. 1998. Kust on pärit võru keel? – *Akadeemia*, 2, 247–251.
- Lang, V. 1996. Muistne Rävåla. Muistised, kronoloogia ja maaviiljelusliku asustuse kujunemine Loode-Eestis, eriti Pirita jõe alamjooksu piirkonnas. (MT, 4.)
- Lang, V. 1997. Settlement site I of Ilumäe, North Estonia. – *Arheoloogilised välitööd Eestis 1996*. (Stilus, 7.), 40–51.
- Latvijas PSR arheoloģija. Rīga, 1974.
- Lavi, A. 1980. Über die archäologischen Untersuchungen in Lahepera im Jahre 1978. – *TATÜ*, 4, 361–368.
- Lavi, A. 1999. Põhja-Tartumaa rauatööst muinas- ja varakeskajal. – *EAA*, 3: 1, 35–60.
- Ligi, P. 1993. Vadjäpärased kalmed Kirde-Eestis (9.–16. sajand). – *Vadjäpärased kalmed Eestis 9.–16. sajandil*. (MT, 2.) Tallinn, 7–175.
- Ligi, P. & Valk, H. 1993. Vadjäpärased kalmistud Tartumaal (13.–15. sajand). – *Vadjäpärased kalmed Eestis 9.–16. sajandil*. (MT, 2.) Tallinn, 176–214.

- Linnus, J.** 1975. Maakäsitöölised Eestis 18. sajandil ja 19. sajandi algul. Tallinn.
- Mandel, M.** 1981. Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen des Gräberfeldes von Linnamae (Linnamaa). – TATÜ, 4, 406–408.
- Metsallik, R. & Tiirmaa, U.** 1983. Über die älteste Besiedlung am Fusse der Tartuer Burg. – TATÜ, 4, 319–324.
- Moora, H.** 1955. Muistsete linnuste uurimise tulemustest Eesti NSV-s. – MEL, 46–87.
- Moora, H.** 1956. Eesti rahva ja naaberrahvaste kujunemisest arheoloogia andmeil. – Eesti rahva etnilisest ajaloost. Tallinn, 41–119.
- Moora, H.** 1966. Käsitöö arenemisyärg Baltimail 12.–13. sajandil. – Pronksiajast varase feodalismiini. Uurimusi Baltimaade ja naaberalade arheoloogiast. Tallinn, 123–128.
- Mugurēvičs, Ē.** 1977. Oļiņkalna un Lokstenes pilsnovadi. 3.–15. gs. arheologiskie piemēkļi. Rīga.
- Mäesalu, A.** 1990. Sechs Holzkonstruktionen in Tartu (Lossi-Strasse). – TATÜ, 4, 446–452.
- Mägi-Lõugas, M.** 1995. Iila matus. Arheoloogilised kaevamised paberil. – TATÜ, 4, 516–531.
- Müller, A. v., Müller-Mučī, K. v. & Nekuda, V.** 1993. Die Keramik vom Burgwall in Berlin-Spandau. (Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Neue Folge. Band 8.) Berlin.
- Nemirowitsch-Dantschenko, M.** 1982. Zur Datierung estländischer Schatzfunde aus dem dritten Viertel des 14. Jahrhunderts. – Nordisk Numismatisk Årsskrift, 1981, 179–199.
- Niidu, V.** 1978. Savinõude valmistamisest Petseri ümbruses. – ERM Ar., XXXI, 83–102.
- Ollermaa, S.** 1990. Tartu keraamika arenguhooni Lossi tn. materjalide valguses (I aastatuhande lõpp–16. sajand pKr). Diplomitöö. Tartu. Käikiri Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetoolis.
- Peets, J.** 1988. Vorzeitliches und frühmittelalterliches Eisenverhüttungszentrum in Tuui auf der Insel Saaremaa. – TATÜ, 4, 385–390.
- Pogodin, P.** 1994. Archaeological excavations in Küttri Street, Tartu. – TATÜ, 1, 84–89.
- Selirand, J.** 1974. Eestlaste matmiskombed varafeodalsete suhete tärkamise perioodil (11.–13. sajand). Tallinn.
- Selirand, J.** 1988. Zur Geschichte der Drehscheibenkeramik in Estland. – Studia nad etnogeneza slowian, 1. Warszawa, 265–270.
- Selling, D.** 1955. Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden. Stockholm.
- Šnore, E. & Zariņa, A.** 1980. Senā Sēlpils. Rīga.
- Zabiela, G.** 1995. Lietuvos medinės pilys. Vilnius.
- Tamla, T.** 1990. Hauerüüstajad muinaskalmel. – Horisont, 7, 34–37.
- Tamm, J.** 1978. Tallinna vanemast keraamikast. – Ehitus ja Arhitektuur, 2. Tallinn, 41–48.
- Trummal, V.** 1960. Slaavi-vene elemendid Kagu-Eesti materiaalses kultuuris (kuni XIII sajandi alguseni). – Eesti NSV ajaloo küsimusi I. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 87.) Tartu, 3–40.
- Trummal, V.** 1964. Arheoloogilised kaevamised Tartu linnusel. – Eesti NSV ajaloo küsimusi III. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 161.) Tartu.
- Trummal, V.** 1980. Vanimast ajaloost. – Tartu ajalugu. Koost. R. Pullat. Tallinn, 18–26.
- Trummal, V.** 1992. Arheoloogiauringutest Tartus Lossi tänaval. – Stilus, 2, 5–28.
- Tvauri, A.** 2000. Pihkva pottsepad Viljandis ja Tartus 13. sajandil. – EAA, 4: 1, 21–30.
- Tõnison, E.** 1973. Das jungenezeitliche Gräberfeld Tammiku in Ostestland. – Honos Ella Kivikoski. (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikauskirja, 75.) Helsinki, 237–247.
- Valk, H.** 2000. Muinas-Viljandi Lossimägede taga. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 1999. Viljandi, 56–78.
- Vissak, R.** 1992. Tartu VII kvartali jäätmekastid suletud leiukompleksidena. Diplomitöö. Tartu. Käikiri Tartu Ülikooli Eesti ajaloo õppetoolis.
- Vissak, R.** 2000. Results of the archaeological investigations at the SE foot of Toomemägi, Tartu. – AVE, 1999, 113–120.

Артемьев А. Р. 1998. Города Псковской земли в XIII–XV вв. Владивосток.

Аун М. 1989. Исследования на территории средневекового Тарту. – TATÜ, 4, 354–359.

Аун М. 1992. Археологические памятники второй половины I-го тысячелетия н. э. в Юго-Восточной Эстонии. Таллинн.

Белецкий С. В. 1977. Керамика городища Камно Псковской области. – КСИА, 150, 92–95.

- Белецкий С. В.** 1979. Керамика Псковской земли второй половины I – начала II тысячелетия н. э. как исторический источник (культурная стратиграфия региона). Автореф. канд. дис. Москва.
- Белецкий С. В.** 1983. Псковское городище (керамика и культурный слой). – Археологическое изучение Пскова. Москва, 46–80.
- Белецкий С. В.** 1996. Начало Пскова. – Белецкий В. Д. & Белецкий С. В. Городское ядро средневекового Пскова. Часть 1. Санкт-Петербург.
- Белецкий С. В. & Лесман Ю. М.** 1982. О стилистических особенностях орнаментики древнерусской круговой керамики (по материалам Пскова). – Естественные науки и археология в изучении древних производств. Материалы совещания 27 марта 1981 г. Москва, 135–159.
- Волочкова О. К. & Закурина Т. Ю.** 1996. Погребения древнерусского курганного некрополя Пскова (по материалам раскопок V, XI, XII). – Археологическое изучение Пскова. Вып. 3. Раскопки в древней части Среднего города (1967–1991). (Материалы и исследования, 1.) Псков, 119–130.
- Голубева Л. А.** 1973. Вещь и славяне на Белом озере X–XIII вв. Москва.
- Горюнова В. М.** 1982. О раннекруговой керамике на северо-западе Руси. – Северная Русь и ее соседи в эпоху раннего средневековья. Ленинград, 39–45.
- Горюнова В. М.** 1997. Раннегончарная керамика Новгорода (по материалам Троицкого X раскопа). – Новгород и Новгородская земля: история и археология. Вып. 11. Новгород, 115–138.
- Зверуго Я. Г.** 1975. Древний Волковыск X–XIV вв. Минск.
- Кильдюшевский В. И.** 1981. Об одном из типов керамики XIV–XVI вв. крепости Орешек. – КСИА, 164, 111–116.
- Кильдюшевский В. И.** 1986. Керамика Пскова XIII–XVII вв. (Опыт классификации). – Археология и история Пскова и Псковской земли. Тезисы докладов научно-практической конференции. Псков, 114–116.
- Кильдюшевский В. И.** 1996. Погребения Псковского некрополя (раскоп VII). – Археологическое изучение Пскова. Вып. 3. Раскопки в древней части Среднего города (1967–1991). (Материалы и исследования, 1.) Псков, 140–147.
- Королева Э. В. & Харлашов Б. Н.** 1994. К вопросу о дворах в средневековом Пскове (по материалам Васильевского раскопа). – Археологическое изучение Пскова. Вып. 2. Псков, 77–96.
- Кочкуркина С. И.** 1996. Вещь. – Археология Карелии. Петрозаводск, 286–310.
- Кропоткин В. В.** 1973. О датировке кувшина из Чистиловского могильника (Тернопольская область). – СА, 3, 240–243.
- Лабутина И. К.** 1996. Погребения Псковского некрополя (17–24, 26–28). – Археологическое изучение Пскова. Вып. 3. Раскопки в древней части Среднего города (1967–1991). (Материалы и исследования, 1.) Псков, 100–118.
- Ланг В. & Лиги П.** 1990. Второе селище в Удерна. – TATÜ, 4, 433–436.
- Лаул С.** 1971. Об этнической принадлежности курганов Юго-Восточной Эстонии. – TATÜ, 3, 319–331.
- Монгайт А. Л.** 1955. Старая Рязань. – МИА, 49.
- Никольская Т. Н.** 1987. Городище Слободка XII–XIII вв. К истории древнерусского градостроительства в земле вятичей. Москва.
- Петренко В. П. & Кильдюшевский В. И.** 1989. Ивангородская керамика конца XV–XVI вв. – Тезисы докладов конференции «Нарва, Ивангород, Принаровье: воздействия культур. История и археология». Нарва, 37–40.
- Попов С. Г.** 1987. Городище Сторожинец. – КСИА, 198, 45–56.
- Розенфельдт Р. Л.** 1997. Керамика. – Археология. Древняя Русь. Быт и культура. Москва, 22–28.
- Рябинин Е. А.** 1985. Новые открытия в Старой Ладого (итоги раскопок на земляном городище 1973–1975 гг.). – Средневековая Ладога. Новые археологические открытия и исследования. Ленинград, 27–75.

- Седов В. В. & Белецкий С. В. 1991. Культурный слой Пскова – памятник истории и культуры человечества. – Археологи рассказывают о древнем Пскове. Псков, 8–20.
- Смирнова Г. П. 1956. Опыт классификации керамики древнего Новгорода (по материалам раскопок 1951–1954 гг.). – МИА, 55, 228–248.
- Соколовский В. 1979. Второй Олуствереский клад. – ТАТÜ, 4, 395–398.
- Соколовский В. & Соколовски М. 1987. Средневековое селище в Кяревере. – ТАТÜ, 4, 376–380.
- Степанов С. В. & Яковлева Е. А. 1994. Раскопки на улице Некрасова (Никольский раскоп). – Археологическое изучение Пскова. Вып. 2. Псков, 97–109.
- Харлашов Б. Н. 1994. Некоторые итоги раскопок на Завеличье. – Археологическое изучение Пскова. Вып. 2. Псков, 44–76.

Andres Tvauri

SLAVIC POTTERY IN ESTONIA IN THE 11TH–16TH CENTURIES

Summary

This study concentrates on the so-called Slavic pottery baked at low temperature, which is numerous in Estonian inventory.

Wheel-thrown pottery spread to Estonia from Northwest Russia, where it came into use in the 10th century. The Estonian NW-Russian-style wheel-thrown pottery has its best match in Pskov. In the 1970s, Sergej Beletskij worked out a typology of wheel-thrown pottery produced in Pskov. He divided the pottery under discussion into six groups, which are used here for systematizing Estonian NW-Russian-style pottery.

At the end of the 9th century and in the 10th century, the so-called early wheel-thrown pottery and primitive wheel-thrown pottery came into use in Pskov. These vessels resemble contemporary hand-made pottery in form and way of production. Often they were formed on a rotating wheel, but methods of forming and ornamenting such vessels are intrinsic to hand-made pottery. In Estonia, only infrequent vessels matching this style of pottery can be found (Fig. 2). Still, among local Viking Age pottery there are vessels imitating the linear or waved ornament or the shape characteristic of wheel-thrown pottery. Hand-made imitations of wheel-thrown vessels (Fig. 7: 4) have been found in the 11th–14th-century monuments of West Estonia. The Estonian imitations of wheel-thrown pottery, however, do not make up an independent style. These primitive ways of imitating the ornamentation and shape of wheel-thrown vessels rather mark the transition from hand-made to wheel-thrown pottery.

The first definite style of wheel-thrown pottery, ware type 1, dates to the end of the 10th century and to the 11th century. In Estonia, pottery of that style has been found only from the early layers of Tartu hillfort and the settlement site nearby (Fig. 3: 1–5), together with sherds of hand-made pottery. Along with pottery belonging to Pskov ware type 1, fragments of vessels that have an upright-standing rim (Fig. 3: 7–10) have also been discovered from Tartu; those

vessels are most similar to the 11th-century pottery of Novgorod. Finds of such, presumably Novgorodian-style pottery come also from northern Tartumaa (Fig. 3: 6, 11), from graves dating to the beginning of the 11th century. In the complexes of a hillfort and a settlement site in SW Estonia, dating to the second half of the first millennium, wheel-thrown pottery has not been found.

The appearance of wheel-thrown pottery in Tartu has been associated with the campaign of Prince Yaroslav of Kiev to Tartu in 1030 and the following period up to 1061. This hypothesis is justified, although the possibility that wheel-thrown pottery had spread to Tartu before the campaign of Yaroslav cannot be excluded either. To sum up, wheel-thrown earthenware of type 1 came into use in Tartu in the first half of the 11th century, in connection with the campaign of Prince Yaroslav at the latest, and it went out of use by the end of the 11th century at the latest.

In Pskov, ware type 2 of wheel-thrown pottery dates to the 11th–12th centuries, a few vessels also to the beginning of the 13th century. At the same time analogous pottery was in use also in Novgorod. Potsherds of this type have been found in large quantities from the layers of Tartu hillfort and settlement (Fig. 4: 1, 3, 7, 8). Yet, this ware type is not characteristic of the pottery of Otepää hillfort. Vessels of ware type 2 have also been found from the closed complex of finds of graves, dating to the period from the beginning of the 11th century to the middle of the 12th century. In Lõhavere hillfort, built in the second half of the 12th century, this ware type is totally missing. Accordingly, this ware type spread in Estonia mostly in the 11th century and the first half of the 12th century.

The chronologically following ware type 3 dates in Pskov to the 11th century and the beginning of the 14th century, but it is most typical of the layers of the 13th century and the beginning of the 14th century. Among the Estonian earthenware corresponding to the Pskov ware type 3, a few types of vessels are distinguished that can be dated more precisely. More considerable differences occur between the pottery dating from the 12th century and that dating from the 13th century.

Potsherds belonging to subtype 3:1 of ware type 3 have been found in Estonia from the hillforts of Tartu and Otepää, and from some settlement sites. Numerous potsherds of this style (Fig. 5: 4) come from an antiquity of uncertain character discovered next to the medieval castle in Viljandi. A few vessels belonging to subtype 3:1 have been found from the hillfort of Naanu near Viljandi (Fig. 5: 2). In Estonia, wheel-thrown pottery of subtype 3:1 has been found only in the context of the end of the pre-Christian era, which is in accordance with the dating of analogous pottery in Pskov. Thus, pottery of subtype 3:1 originates in Estonia from the second half of the 12th century and the first quarter of the 13th century.

Dominating among ware type 3 of NW-Russian-style wheel-thrown pottery are pots really similar to each other (subtype 3:2, Fig. 6: 1–4). Pottery of that subtype has been found e.g. from hillforts of Otepää, Naanu, and Sinialliku, as well as the Viljandi Castle Hills, also from well-datable complexes of finds of

burials. The use of pottery of subtype 3:2 continued in Estonia also in the medieval period. Most of such pottery has been found from the potter's kiln of Viljandi, dating from the second half of the 13th century, and Tartu. The inventory gives good reason to date the use of subtype 3:2 in Estonia to the middle of the 12th century and the end of the 13th century.

In the hillforts of South Estonia, dating from the 12th century and the first quarter of the 13th century, as well as in the settlement sites and village cemeteries of the 13th–14th centuries, imitations of subtype 3:2, made by local potters, have also been found (Fig. 7).

From the second half of the 13th century onwards, subtype 3:2 evolved into medieval NW-Russian-like subtype 3:3 (Fig. 8). Most of the finds of such pottery originate from Tartu, but this subtype is also present in the 14th–15th-century cultural layers of Viljandi and Pärnu (Fig. 8: 1). A large number of potsherds of that subtype have been found from the cultural layers of medieval settlement sites of South Estonia. Subtype 3:3 spread in South, East, and Central Estonia from the second half of the 13th century to the end of the 15th century.

The pottery classified as Pskov ware type 4 was made in Pskov in the 14th and 15th centuries. Pottery of that style is by far not so numerous as subtype 3:3. Most of the pottery of that style has been found from the cultural layer of medieval villages of Southeast, East, and Central Estonia. Analogous pottery has been found from the cesspits of Block 7 of Tartu, dated to the 15th century.

Vessels belonging to ware type 5, dating to the 16th–18th centuries, can be found in large quantities in the cultural layers of Estonian towns, settlement sites, and castles (Fig. 10: 1–7). The reason for that is the settling of Russian population and handicraftsmen, as well as the location of Muscovite army in Estonia during the Livonian War (1558–83). In the castles and towns in the possession of Muscovite troops during the Livonian War, finds of pottery of Russian origin are most numerous. Together with Pskov ware type 5, vessels produced in Russia, most often jugs, pottery lamps, and costrels made of grey clay with green glaze, as well as pots made of white clay and baked at low temperature, spread to Estonia. The present level of investigation does not allow us to state whether, and to what extent, earthenware of type 5 has been in use in Estonia before the Livonian War and in the 17th century.

Although among ware types 3–5 vessels with an everted rim are predominant, also vessels without a neck, but having a simple concave or direct rim were in use up to the end of the 16th century. Sherds of such vessels, found in the potter's kiln of Viljandi, show that such pottery was produced even together with pottery belonging to subtype 3:2. In addition to pots, bowls with a thin foot (Fig. 6: 5, 6) and small dishes (Fig. 10: 11) can also be found among NW-Russian-style pottery. Among earthenware of type 5, pots with handles, paunchy jugs, bowls (Fig. 10: 5), and lids (Fig. 10: 12) are quite common.

In summary, it could be stated that wheel-thrown pottery which appeared in Estonia in the first half of the 11th century belongs to the Northwest Russian tradition of pottery-making. Nearly all changes taking place in the Pskov ware

can be traced among the wheel-thrown pottery of East and South Estonia. In addition to Pskov-style pottery or pottery originating from Pskov, ware types analogous to Novgorod pottery can also be found among Estonian inventory. As Estonian earthenware of the late pre-Christianization period shows no distinctive difference from the Northwest Russian contemporaneous pottery, it might even be possible that all vessels identical to Northwest Russian ware, found in Estonia, have been imported from there.

Wheel-thrown pottery similar to Northwest Russian tradition can be found in large quantities in the medieval inventory of South and East Estonia. The finding of a potter's kiln in Viljandi, and the earliest layer in the excavation on the territory of the Botanical Garden of the University of Tartu show that in the second half of the 13th century a potter (or potters) coming from Pskov had settled in Tartu and Viljandi.

The pottery tradition of the 13th–14th-century Tallinn differs from that of Northwest Russia – predominant among the contemporaneous Tallinn earthenware are tripod skillets (without a lug) and big jugs. According to its shape the earthenware of Tallinn of that period belongs to the Western tradition of pottery making and differs considerably from the pottery treated in this article.

An upsurge in the Hanseatic trade in the second half of the 14th century seems to have diminished the role of earthenware among the vessels used in towns. In the villages of South, East, and Central Estonia, the use of NW-Russian-style earthenware continued also in the 14th and 15th centuries. As a consequence of the Livonian War, Russian-style pottery baked at low temperature reappears in large quantities in the cultural layers of Tartu and Viljandi, as well as of other Estonian towns, villages, and castles in the second half of the 16th century.

As stoneware imported from Western Europe tended to crack when heated on fire, it could not substitute for earthenware in cooking. Therefore, metal vessels, and from the 15th century also red-fired pottery and tripod skillets with lead glaze, started to supplant earthenware.

In Estonia, two traditions of pottery making existed in the Middle Ages. Predominant vessels for serving food were stoneware and red-fired pottery of Hanseatic tradition; among vessels for cooking and storage, NW-Russian-style earthenware dominated. Pottery of western tradition was predominant among townsmen and people of higher status, while NW-Russian-style earthenware was more common among peasants and ordinary people.

Wheel-thrown pottery of Russian style was used in Estonia for at least 600 years (from the 11th to 16th centuries), during which important changes within this tradition can be traced. The main line of development was the continuous simplification of the decoration and shape of the vessels. The richly decorated vessels of the 11th–12th centuries gave way to the vessels without any ornamentation of the 16th century. The reasons for the changes mentioned should be in the transformation of the practical and social function of earthenware of that style. Wheel-made pottery became a common thing and new types of pottery

appeared. Earthenware was used mostly in cooking and for storage of food in the medieval period.

In written sources, records of potters in medieval Estonia are as good as nonexistent. This shows that the profession of a potter was not a prestigious one in the medieval society. Another reason for the lack of any information of pottery making in written sources could be the fact that pottery making was a typical trade of rural handicraftsmen. In towns it could exist only in the early period of settlement, but later on it should transfer to other regions. The potter's trade depended on the easy and cheap supply of clay and firewood, and, what is more important, the firing of pottery inevitably causes a great danger of fire. The fact that the potters, and presumably also the sellers of pottery in Medieval Livonia, were mostly of Russian origin cannot be ignored either.

Although the pottery type discussed in this article originates from Northwest Russia, it does not give us any hint of the ethnical background of its users. Wheel-thrown pottery should be considered as a most functional mass production which spread over a large area, irrespective of ethnical, political, religious, and cultural borders. In case of medieval Livonia, the use of Russian-style earthenware most likely indicates the lower social status of the users rather than the ethnical background. In Estonia, the tradition of making NW-Russian-style earthenware continued up to the 20th century, being carried on by the potters in Setumaa, and the travelling pot-sellers (Estonian *potisetud*).